

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ RAYONLARDA SƏNAYENİN
İNNOVASİYA YÖNÜMLÜ İNKİŞAFI VƏ STRUKTURUNUN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”**
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Qafurlu Fərid Müşfiq

BAKİ – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **20__ -ci il**

“İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ RAYONLARDA SƏNAYENİN
İNNOVASİYA YÖNÜMLÜ İNKİŞAFI VƏ STRUKTURUNUN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060405 - Sənayenin təşkili və idarə olunması

İxtisaslaşma: Müəssisənin iqtisadiyyatı

Qrup: 506

Magistrant:

Qafurlu Fərid Müşfiq oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. Hacıyev Əli Vəli oğlu

_____ **imza**

Program rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Hübətova Suqra İnkilab qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

Elm andı

Mən, Fərid Qafurlu Müşfiq oğlu and içirəm ki, “İşğaldan azad edilmiş rayonlarda sənayenin innovasiya yönümlü inkişafı və strukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normaları və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etdiyim mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında əks etdirərək yazmışam.

İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ RAYONLARDA SƏNAYENİN İNNOVASIYA YÖNÜ İNKİŞAFI VƏ STRUKTURUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏR

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Vətən müharibəsində ölkəmizin qazandığı qələbədən sonra işğaldan azad etdiyimiz ərazilərin iqtisadiyyatının dirçəldilməsinə ehtiyac yaranmışdır. Bu ərazilərin dirçəldilməsində ənənəvi üsullardan istifadə etmək məqsədəuyğun hesab olunmamalıdır.

Tədqiqatın məqsədi: Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərdə sənayenin innovasiya yönümlü inkişafı ilə bağlı inkişaf perspektivlərinin araşdırılması bu sahədə rayonun iqtisadi potensialından istifadənin imkanlarının müəyyən edilməsidir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Araşdırmada bir sıra metodlardan istifadə edilmişdir. Bunlar: Müqayisə üsulu, analiz və sintez, induksiya və deduksiyadır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işində həm yerli, həm də xarici ədəbiyyatlardan, elektron resurslardan, dövri mətbuat mənbələrindən istifadə olunmuşdur. İqtisadiyyat Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları, Mərkəzi Bankın və həmçinin başqa dövlət qurumlarının statistik və hesabat məlumatları.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: İşğaldan azad edilmiş ərazilərin uzun müddət işğal altında qalması göstərilən ərazilərə aid səhifə statistik məlumatlar əldə etməkdə və onları analiz etməkdə çətinliklər yaradır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Vətən müharibəsində ölkəmizin qələbə qazanması Qarabağ iqtisadi rayonunun iqtisadi həyatına yeni səhifə açması ilə bağlı oldu. Həmçinin innovasiya və yüksək texnologiyaların sənayeyə tətbiqi dünya və ölkəmizdə yeni tendensiyadır.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Qazanılmış nəzəri və praktik müddəalardan, təkliflərdən, konkret cəmləşdirilmələrdən Azərbaycanda sonrakı iqtisadi yeniliklərin sistemləşdirilməsi və gerçəkləşdirilməsi, İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadiyyatının idarə olunmasının inkişafına aid qərarların qəbul edilməsində və həmçinin İşğaldan azad edilmiş ərazilərin sənayesinin innovativ təşkilində də istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: II Qarabağ müharibəsi, işğaldan azad edilmiş ərazilər, innovasiya, tikinti-sənaye potensialı

DIRECTIONS OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT AND STRUCTURE IMPROVEMENT IN INDUSTRIAL-RELEASED REGIONS

SUMMARY

The actuality of the subject: After the victory of our country in the Great Patriotic War, there was a need to revive the economy of the territories we liberated from occupation. The use of traditional methods in the revitalization of these areas should not be considered expedient.

Purpose and tasks of the research: To study the development prospects of Azerbaijan in connection with the innovative development of industry in the liberated territories, to identify opportunities to use the economic potential of the region in this area.

Used research methods: A number of methods were used in the research. These are: the method of comparison, analysis and synthesis, induction and deduction.

The information base of the research: Both local and foreign literature, electronic resources, periodical sources were used in the dissertation. Decisions of the Ministry of Economy, the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan, statistical and reporting information of the Central Bank, as well as other government agencies.

Restrictions of research: Prolonged occupation of liberated territories makes it difficult to obtain and analyze accurate statistics on these areas.

The novelty and practical results of investigation: The victory of our country in the Patriotic War was connected with the opening of a new page in the economic life of the Karabakh economic region. Also, innovation and application of high technologies to industry is a new trend in the world and in our country.

Scientific-practical significance of results: The theoretical and practical provisions, proposals, concrete concentrations can be used in the systematization and implementation of post-economic innovations in Azerbaijan, decision-making on the development of economic management of the liberated territories, as well as innovative industrial organization of the liberated territories.

Keywords: II Karabakh war, liberated territories, innovation, construction and industrial potential

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
ETİ	Elmi-tədqiqat institutları
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
İİETİ	İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. SƏNAYENİN İNNOVASIYA YÖNÜMLÜ İNKİSAFI VE STRUKTURUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN MAHİYYƏTİ VƏ NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI.....	11
1.1. Sənayenin inkişafında innovasiya amillərinin yeri və rolu. İnnovasiya proseslərinin növləri və modelləri.....	11
1.2. Sənayedə innovativ inkişafın müasir konsepsiyası.....	17
1.3. Sənayenin strukturunun təkmilləşdirilməsinə konspetual yanaşmalar	25
II FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ SƏNAYE MÜƏSSƏLƏRİN İNNOVATIV FƏALİYYƏTİ.....	32
2.1. Müəssələrin innovativ fəaliyyətinin strategiyası	32
2.2. Sənaye müəssələrinin innovasiya fəaliyyətinin təşkili formaları	37
2.3. İşğaldan azad edilmiş rayonlarda sənaye müəssələrinin innovativ inkişafında beynəlxalq təcrübədən istifadə	45
III FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ RAYONLARDA SƏNAYENİN İNNOVATIV İNKİŞAFININ VƏ STRUKTURUNUN FORMALAŞMASININ İSTİQAMƏTLƏRİ	51
3.1. Rayonlarda qabaqcıl texnologiyalara əsaslanan texnoparklar və innovasiya mərkəzlərinin yaradılması.....	51
3.2. Prioritet sahələr üzrə ərazi istehsal klasterlərinin və yerli xammala əsaslanan yeni sənaye müəssələrinin təşkili	58
3.3. Sənayenin yeni inkişaf modelinin tətbiqi və qeyri-neft ixracının stimullaşdırılması	62
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	66
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	69
Cədvəllərin siyahısı.....	74

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Vətən müharibəsində ölkəmizin qazandığı qələbədən sonra işğaldan azad etdiyimiz ərazilərin iqtisadiyyatının dirçəldilməsinə ehtiyac yaranmışdır. Bu ərazilərin dirçəldilməsində ənənəvi üsullardan istifadə etmək məqsədəuyğun hesab olunmamalıdır. Çünki, həmin sahələrdə mövcud olan infrastruktur köhnəlib və əksər rayonlarda sıradan çıxmışdır. Odur ki, ərazinin iqtisadiyyatının dirçəldilməsi müasir üsullarla və innovasiyaların tətbiqi ilə həyata keçirilməlidir. Bu baxımdan hansı innovasiyalardan istifadə olunması aktual hesab olunur və bu tədqiqatda bu məsələlərin araşdırılması vacib məsələlərdəndir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: İqtisadi ədəbiyyatlarda innovasiya məsələsi geniş tədqiq olunub və sənayenin innovasiya yönümlü inkişafı da həmçinin bir çox elmi əsərlərdə öz əksini tapmışdır. Sənayedə innovasiyaların tətbiqi ilə əlaqəli problemlərin makro iqtisadi dərəcədə öyrənilməsi və araşdırması xarici ölkə tədqiqatçılarından əlavə yerli iqtisadçı alimlərinin araşdırmalarında işıqlandırılır. Lakin iqtisadiyyatı tədqiq olunan ərazilərin işğalda olması bu problemin geniş şəkildə tədqiq edilməsində çətinliklər yaratmışdır. Buna baxmayaraq Sənayedə innovasiyaların tətbiqi ilə bağlı ümünilikdə xeyli elmi işlər yazılmışdır. Bu müəlliflərdən Əhmədov M.A, Aslanzadə İ.A, Abbasov A.B, Yüzbaşeva Q.Z, Hüseynova A.D, Qasımov F.H., Nəcəfov Z.M, Qasımov F.H, Həsənlı Y.H, İmanov Q.C. və s. qeyd etmək olar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərdə sənayenin innovasiya yönümlü inkişafı ilə bağlı inkişaf perspektivlərinin araşdırılması bu sahədə rayonun iqtisadi potensialından istifadə imkanlarının müəyyənləşdirilməsidir. Beləliklə, tədqiqat zamanı məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı xüsusi vəzifələr nəzərdə tutulur:

- müasir çağırışlar fonunda işğaldan azad edilmiş ərazilərdə sənayenin innovasiya yönümlü inkişafının vacibliyinin açıqlanması;

- inkişafın gücünün müəyyən edilməsilə bağlı milli iqtisadiyyatın işğaldan azad edilmiş ərazilərdə sənayenin innovasiya yönümlü inkişafının araşdırılması və təhlili;

- işğaldan azad edilmiş ərazilərdə sənayenin innovasiya yönümlü inkişaf prosesini zəruri edən faktorların müəyyən edilməsi;

- işğaldan azad edilmiş ərazilərdə insan kapitalının effektivliyinin yüksəldilməsində qeyri-neft sektorunun əhəmiyyətinin araşdırılması;

- işğaldan azad edilmiş ərazilərdə inkişafın stimullaşdırılması və dövlət dəstəklənməsi tədbirlərinin tətbiqi.

Tədqiqatın obyektini və predmeti: işğaldan azad edilmiş ərazilərdə sənayenin inkişaf perspektivlərindən bəhs edir. Tədqiqatın obyektini işğaldan azad edilmiş ərazilərdə sənayenin innovasiya yönümlü inkişafı təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Araşdırmada bir sıra metodlardan istifadə edilmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

Müqayisə üsulu Ən çox istifadə olunan üsullardan biridir. Bu metodla biz Azərbaycan İqtisadiyyatını vətən müharibəsindən əvvəl və sonrakı mərhələlər olmaqla müqayisəli şəkildə araşdıracağıq

Analiz və Sintez Analiz, obyektin tərkib hissələrinə ayrılması prosesinə əsaslanan bir metoddur. Tədqiqat işində analiz metodundan istifadə edərkən, tədqiq edilən obyekt fikrən hissələrə bölünür, yəni onun hansı hissələrdən təşkil olunduğu, onun xüsusiyyət və əlamətləri izah edilir.

Sintez analiz nəticəsində alınan hissələrin tam birləşdirilməsidir. Sintezin tətbiqi nəticəsində analiz yolu ilə əldə edilən biliklər vahid sistemə inteqrasiya olunur. Sintez və analiz metodları elmi yaradıcılıqda bir-birilə üzvi şəkildə əlaqəlidir və tədqiq edilən obyektin araşdırma məqsədindən və xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif formaları qəbul edə bilər. Bu baxımdan tədqiqat işində biz respublikamızın ərazisini Vətən müharibəsindən sonrakı dövrdə ayrı-ayrı sahələrə bölərək analiz edəcəyik və sonda sintez metodu vasitəsi ilə birləşdirib vahid şəkildə verəcəyik və kompleks şəkildə araşdıracağıq.

İnduksiya və deduksiya:

İnduksiya - nəticə, “xüsusidən” “ümumiyyə” doğru mühakimədir. Faktlardan bəzi ümumi fərziyyələrin çıxarılmasıdır. Deduksiya metodu mühakimə prosesində ümumi müddəalardan xüsusi nəticənin alınmasına əsaslanır. Belə ki, tədqiqat işində bu metoddan istifadə edərkən iqtisadiyyatımızı həm hər hansı makro səviyyədə həm umumidən xüsusiyyə olaraq əlamətlərin həm də xüsusi spesifik istiqamətlərini araşdıracağıq.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat işində istər xarici, istərsə də yerli ədəbiyyatlardan, dövri mətbuatın mənbələrindən və elektron resurslardan istifadə edilmişdir. İqtisadiyyat Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları, Mərkəzi Bankın və eləcə də digər dövlət qurumlarının statistik və hesabat məlumatları.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: İşğaldan azad edilmiş ərazilərin uzun müddət işğal altında qalması göstərilən ərazilərə aid səhih statistik məlumatlar əldə etməkdə və onları analiz etməkdə çətinliklər yaradır. İnnovasiyalar zamanı ən yeni texnologiyalar xüsusilə yüksək texnologiyaların tətbiqi Azərbaycanda ənənəvi hal almadığı üçün bu sahədə araşdırma aparmaq imkanı bir qədər məhduddur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Vətən müharibəsində ölkəmizin qələbə qazanması Qarabağ iqtisadi rayonunun iqtisadi həyatına yeni səhifə açması ilə bağlı oldu . Həmçinin innovasiya və yüksək texnologiyaların sənayeyə tətbiqi dünya və ölkəmizdə yeni tendensiyadır.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Qazanılmış nəzəri və praktik müddəalardan, təkliflərdən, konkret cəmləşdirilmələrdən Azərbaycanda sonrakı iqtisadi yeniliklərin sistemləşdirilməsi və gerçəkləşdirilməsi, İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadiyyatının idarə olunmasının inkişafına aid qərarların qəbul edilməsində və həmçinin İşğaldan azad edilmiş ərazilərin sənayesinin innovativ təşkilində də istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. SƏNAYENİN İNNOVASIYA YÖNÜMLÜ İNKİSAFI VE STRUKTURUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN MAHIYYƏTİ VƏ NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Sənayenin inkişafında innovasiya amillərinin yeri və rolu. İnnovasiya proseslərinin növləri və modelləri

“İnnovasiya” anlayışı ingiliscə innovation sözündəndir və ingilis dilindən tərcümədə “yeniliklərin tətbiqi” deməkdir.

İnnovasiya, yeni mal və ya xidmətlərin tətbiqi və ya əmtəə və ya xidmətlərin təklif edilməsində təkmilləşdirmə ilə nəticələnən ideyaların praktiki həyata keçirilməsidir. İnnovasiya: yeni hadisə, yeni məhsul, yaxud da texnologiya, yeni üsul, yeni nizam, deməkdir. Cəmiyyət həyatının maddi sferasında onun qəbulu, təkrarən istehsal edilməsi və həyata keçirilməsi ilə əlaqəli innovasiyadan istifadə innovasiyanın prosesidir. İnnovativ proseslər elmin ayrı-ayrı sahələrində yaranır və istehsal sferasında başa çatır, onda mütərəqqi, keyfiyyətə yeni dəyişikliklərə səbəb olur.

İnnovasiya istər texnologiyaya və texnikaya, istərsə də idarəetmənin və istehsalın təşkil olunması formalarına aid ola bilər. Onların hamısı bir-biri ilə sıx bağlıdır və məhsuldar qüvvələrin inkişafında, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsində keyfiyyətli addımlardır. Keyfiyyətə yeni irimiqyaslı mənimsənilmiş texnologiyalar əvvəlki texnoloji əsasda həll olunmayan mürəkkəb istehsal problemlərinin həllini təmin etməyə qadirdir. Sənaye müəssisələri də innovasiyaya ehtiyac olduğunu başa düşmüşlər. Onlar tərəfindən innovasiyaların tətbiqi getdikcə daha çox istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətini artırmaq, yüksək inkişaf templərini və gəlirlilik səviyyəsini saxlamaq üçün ən vacib yollardan biri kimi qəbul edilir. Buna görə də müəssisələr müxtəlif çətinlikləri dəf edərək,

Texnoloji innovasiyalar sahəsində öz-özünə inkişaf etməyə başladı. Bu vəziyyətdə yeni texnologiyalar məhsul istehsalında istifadə üçün köməkçi material kimi çıxış edir. İnnovasiyaların yayılması prosesi texnologiya diffuziyası adlanır.

Yayılma dərəcəsi əsasən texnoloji innovasiyanın səmərəliliyindən asılıdır. Üstəlik, bu yenilikdən istifadə edən müəssisələrin sayı nə qədər çox olarsa, ondan istifadə etməyən müəssisələrin də itkiləri bir o qədər çox olur. Üstəlik, şirkət yeniliklərə nə qədər tez başlasa, həmin müəssisə bir o qədər sürətli şəkildə liderlərə (və daha ucuz) çata biləcək. Bütün dünyada innovasiyalar bu gün zövq məsələsi deyil, sağ qalmaq, rəqabətqabiliyyətlilik və davamlı tərəqqi üçün zərurətdir.

Bunun bariz nümunəsi 1980-ci illərin əvvəllərində motosiklet bazarında baş verən hadisələrdir, Yamaha Honda-ya hücum etməyə cəhd edərkən, cavab olaraq ənənəvi qiymət endirimi əvəzinə Honda şirkəti innovativ strategiya seçdi və on səkkiz ay ərzində 113 yeni motosiklet modelini bazara çıxardı və bazarda rəqibə uğur üçün heç bir şansı qoymur (Маслова И.Ю. 2015: с.3).

Alimlər, iqtisadiyyat tarixçiləri, iqtisadçılar və siyasətçilər həmişə müxtəlif ölkələrin iqtisadi fəaliyyətinə təsir edən amillərlə maraqlanmış və onların müzakirələrində texnologiyanın rolu həmişə əsas olmuşdur. Müasir innovativ iqtisadi inkişafın nəzəriyyələrinin özəyi olan iqtisadi artımın səbəb və amillərinin təhlilinin tarixi 19-cu əsrin ortalarından başlayır.

Thorstein Veblen 1915-ci ildə ölkələrin nisbi iqtisadi şərtlərini müqayisə etdi və ilkin sənaye üstünlükləri ilə əlaqəli çatışmazlıqları təhlil etdi. Kondratyevin nəzəriyyəsi elmi-texniki tərəqqinin inkişaf formaları baxımından bütün müasir innovativ konsepsiyaların banisi sayılan avstriyalı iqtisadçı Y.Şumpeterin uzun dalğalar haqqında innovativ nəzəriyyəsinin əsasını təşkil edir. Sosial elmlərin ilk dövrlərində işləyərək, o, iqtisadiyyat, sosiologiya və tarixdən ideyaları birləşdirərək, innovasiyanın kritik roluna və ona təsir edən amillərə diqqət yetirərək uzunmüddətli iqtisadi və sosial dəyişiklikləri öyrənmək üçün yüksək orijinal yanaşma yaratdı. İnnovasiyanın spesifik məzmunu, C.Şumpeterin təbirincə desək, “dəyişiklik”, innovasiyanın əsas funksiyası isə “dəyişikliyin idarə edilməsi funksiyasıdır” (Johnson M., Christensen C. 2008: p.59).

Tviss innovasiyanı ideyanın iqtisadi məzmunu, yaxud da ixtira kimi müəyyən edir.

F. Nikson hesab edir ki, innovasiya bazarda təkmilləşdirilmiş və yeni sənaye proseslərinin və avadanlıqlarının yaranmasına səbəb olan sənaye, texniki və kommersiya fəaliyyətinin məcmusudur.

B.Santo hesab edir ki, innovasiya elə bir sosial-texniki və iqtisadi prosesdir ki, ideya və ixtiralardan praktiki istifadə yolu ilə öz xassələrinə görə ən yaxşı məhsulların, texnologiyaların yaradılmasına gətirib çıxarır və əgər o, iqtisadi səmərə yönəldirsə, mənfəət əldə edir. , yeniliyin bazara çıxması əlavə gəlir gətirə bilər.

Bu, innovasiyanın ən ümumi və ən geniş baxışıdır. Bu baxımdan innovasiya “insan fəaliyyətinin müxtəlif növlərinə bu fəaliyyətin səmərəliliyini artıran yeni elementlərin (növlərin, metodların) daxil edilməsi” kimi başa düşülə bilər. Belə ki, “innovativ təcrübə” bir çox minilliklər boyu mövcud olsa da, yeniliklər yalnız 19-cu əsrin sonu - 20-ci əsrin əvvəllərində, innovasiya nəzəriyyəsinin əsaslarının formalaşması dövründə xüsusi elmi araşdırmanın mövzusunə çevrildi.

“İnnovasiya” sözü latınca Kəationem felindən gəlir, “dəyişmək və ya müasirləşdirmək” deməkdir. Beləliklə, innovasiyanın mərkəziliyi yenilənmə ilə bağlıdır. Belə bir yenilənmə o halda mümkündür ki, insanlar qərar qəbul etmə tərzini dəyişə bilsinlər, standart metodlardan əl çəksinlər, mövcud normalar çərçivəsindən kənarında seçim etməyi öyrənsinlər.

Bir tərəfdən, innovasiyanı “dəyişiklik funksiyası” kimi nəzərə alsaq, geniş, ümumi fəlsəfi mənada innovasiyanın bir prosesin və ya proseslər toplusunun vəziyyətində dəyişiklik, bu mənada isə innovasiya olduğunu iddia etmək olar inkişafın kəşməsidir. Burada innovasiya anlayışından ictimai həyatın bütün sferalarında baş verən proses kimi istifadə edilməsi qanunauyğundur və hər bir sahənin innovativ inkişafın özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bir qayda olaraq, innovasiya bir məhsul kimi sözün daha dar mənasında, subyekt, seqmentləşdirilmiş sahələrdə nəzərdən keçirilir. Qeyd edək ki, tədqiqatımızın sərhədləri sənaye sahəsində həyata keçirilən innovasiyalardır (Иващенко Н.П. 2016: с.3).

“İnnovasiya” termininin özü XX əsrin 30-cu illərində J.Şumpeter tərəfindən istifadə edilmişdir. Eyni zamanda, innovasiya sənayedə yeni istehsalın, yeni növ

istehlak mallarının, bazarların və nəqliyyat vasitələrinin təşkili formalarının istifadəsi edilməsi və tətbiqi üçün dəyişiklik demək idi.

J. Şumpeterin fikrincə, innovasiya mənfəətin əsas mənbəyidir: “mənfəət, mahiyyət etibarilə, yeni kombinasiyaların həyata keçirilməsinin nəticəsidir”, “inkişaf olmadan mənfəət yoxdur, mənfəət olmadan inkışaf yoxdur”.

Innovasiya və yenilik anlayışlarını bir-birindən aşağıdakı şəkildə fərqləndirməyə çalışaq.

Innovasiya elmi-texniki, ekoloji, sosial, iqtisadi, ya da digər növ effekt əldə etmək və idarəetmə obyektini dəyişdirmək və məqsədlə yeniliyin tətbiqinin son nəticəsidir. “Innovasiya” anlayışına yeniliyin inkışafı, onun yaradılması, həyata keçirilməsi və yayılmasının daxil edilməsi yanlıştır. Bu mərhələlər innovasiyaya innovasiya və ya innovasiya ilə nəticələnmə bilən proses kimi (yaxud yeniliyin yaradılması prosesinə) istinad edir.

Dinamikada iştirak edən və müəyyən dərəcədə inkışaf etmiş yenilik innovasiyaya çevrilir. Yayılma üçün qəbul edildiyi andan yenilik yeni keyfiyyət qazanır və yeniliyə çevrilir. Innovasiya müəyyən bir yenilikdir (“ixtira” anlayışına yaxın); istehsalın səmərəliliyini artırmağa imkan verən əvvəllər istifadə olunan keyfiyyət xüsusiyyətlərindən fərqlənən, hər hansı bir məhsulun istehsalı üçün tikinti materialı, yeni texnologiya nümunəsi formasına malik olan yeni elmi fikrin inkışafının konkret nəticəsi (elmi, texniki və ya digər sənədləşmə formasında, yəni maddi istehsalın nəticələrinə səmərəli təsir göstərə bildiyi halda, texnoloji, təşkilati, idarəetmə və digər prosesləri və qeyri-maddi xarakterli hadisələri təsvir edən məlumat şəklində təqdim edilə bilər).

Yenilik - daha yüksək keyfiyyət səviyyəli məhsullara, xidmətlərə, proseslərə ictimai ehtiyacları birbaşa ödəmək üçün innovasiyaların tətbiqi, yayılması və istifadəsi prosesidir:

- bu, icra mühitinə (təşkilata, əhaliyə, cəmiyyətə və s.) yeni nisbətən sabit elementlər daxil edən elə məqsədyönlü dəyişiklikdir (innovasiyalar idarə olunan inkışaf forması kimi çıxış edir);

- bu, ixtira və ya kəşfin iqtisadi effekt verməyə başladığı zaman praktik istifadə mərhələsinə gətirilməsi prosesidir.

Müəyyən yeniliklər tətbiq etməklə sistemin bir vəziyyətdən digər vəziyyətə keçidini xarakterizə edən prosesdir (http://loveread.me/read_book.php?id=65884&p=6).

Dünya bir çox sahələrdə, o cümlədən iqtisadi, siyasi və texnoloji sahədə sürətli və davamlı dəyişikliklər yaşayır (Аверченко В.И. 2016: с.7).

Bu dəyişikliyə təsir edən amillər dəyişikliyin baş verdiyi zamana və yerlərə görə fərqlənə bilər. Sənaye sahəsindəki dəyişikliklər və inkişaf digər sahələrə ən çox təsir edən amillər kimi görülür. Texnologiyanın, informatikanın və kommunikasiyanın sürətli inkişafı ümumilikdə insan həyatına əhəmiyyətli təsir göstərmiş, inkişaf istehsal proseslərini və formalarını dəyişdirmişdir. Bununla belə, sənaye inqilabları dünyada bir çox yeniliklərin və transformasiyaların əsası kimi qəbul edilmişdir. Sənaye inqilablarından əvvəl mühüm sahələr kənd təsərrüfatı, heyvandarlıq, dülqərlik və ya dəmirçilik kimi tanınır.

Sənaye inqilabı ilə birlikdə ixtiraların baş verməsi və buxar gücü ilə işləyə bilən maşınlarla təsiri kütləvi istehsal imkanı verdi. İnkişaf prosesində bu günə qədər dörd fərqli sənaye inqilabı yaşanmışdır.

Sənaye inqilablarına baxdığımızda:

1) 18-ci əsrin sonlarında buxar maşınlarının istifadəsi ilə başlayan birinci sənaye inqilabı, İngiltərədə toxuculuq dəzgahlarının mexanikləşdirilməsi ilə öz təsirini göstərdi və buxar maşınlarının istehsal proseslərinə təsir etdi;

2) Bu prosesin ardınca 19-cu əsrin sonunda elektrik enerjisinin istifadəsi ilə kütləvi istehsal üçün ikinci sənaye inqilabı meydana gəldi. Bu Sənaye inqilabı; İstehsalda elektrik enerjisi mənbəyi kimi buxar, kömür və dəmirdən istifadə etməklə öz təsirini göstərmişdir;

3) 1970-ci illərin əvvəllərindən istehsal proseslərinin avtomatik istehsalı və informasiya texnologiyalarının istifadəsi ilə 3-cü sənaye inqilabı rəqəmsal sistemləri sənayeyə gətirdi;

4) 4-cü sənaye inqilabı və ondan sonrakı dövrlər liderlərin, xüsusən də vizyonerlərin mövcudluğu ilə birbaşa bağlıdır. Cəmiyyətlərin inkişafı və

bəşəriyyətin daha yüksək rifah səviyyəsinə çatması, ümumi arzuların həyata keçirilməsi qabaqcıl liderlərlə müşayiət olunacaq. 4-cü sənaye inqilabına uyğunlaşaraq yeni inkişaflardan uzaq qalmamaq və iş həyatında səmərəlilik, keyfiyyət və fərdi xoşbəxtliyi təmin edərək böyüməyi təmin etmək üçün ölkəmiz daxilində daha ətraflı tədqiqatlarla əlavə araşdırmaların aparılması zərurətini ortaya çıxarmışdır.

Araşdırma ilə inkişaf prosesində sənaye inqilabları baş verdi.

Gələcək dəyişikliklər qiymətləndirilmiş və tədqiqatçılara ölkələr əsasında daha ətraflı araşdırmalar aparmaq təklif edilmişdir (Şeremet M. 2019: p.7).

Müasir sənaye yönümlü inkişaflardan bəhs edərkən, tez-tez yüksək texnologiya terminindən bəhs olunur. Bəs yüksək texnologiya nədir və onun nə kimi əhəmiyyəti vardır? Yeni minillikdə yüksək texnologiyalar inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi artımın əsasına çevrilir.

Yüksək texnologiyalar bazarının yaradılması biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın yaradılması istiqamətində atılan addımdır. İnkişafın bu istiqaməti yeni resursların cəlb edilməsini tələb edir, elmi-texniki fəaliyyətin nəticələrinə, investisiyalara, informasiyaya və yüksək texnologiyaların tələblərinə cavab verən kadrlara tələbatı artırır. Biz yüksək texnologiyalara elmi inkişaflarda və unikal texnoloji proseslərdə, avadanlıqlarda, cihazlarda və materiallarda olan, yüksək elmi intensivliyə malik olan ən mühüm müasir texnologiyalar hesab edirik. Onların tərkibində dünya səviyyəli fundamental və tətbiqi tədqiqatların mövcuddur. Bunlar, xüsusən, biotexnologiya, lazer texnologiyası, aviasiya, kosmik tədqiqatlar, nüvə enerjisi, gen mühəndisliyi, kompüterlər və mikro-optoelektron texnologiyaları, kimya, telekommunikasiya və yüksək texnologiyalı rəqabətə davamlı məhsulların qorunmasını təmin edən məhsulların istehsalına imkan verən informasiya texnologiyalarıdır.

Qeyd olunmalıdır ki, yerli elmi-tədqiqat və təkmilləşdirmə sektorunun səmərəliliyinin artırılmasının mühüm şərti elm və təhsilin inteqrasiyasının dərinləşdirilməsi üzrə tədbirlərin, o cümlədən, inteqrasiya olunmuş strukturların əsas akademik institutlarda, universitet və universitetlərarası komplekslərdə, elm

və tədris istehsal mərkəzlərində, tədqiqat universitetlərində aparıcı universitetlərin kafedra və laboratoriyaları yaradılması və inkişafı tədbirlərinin həyata keçirilməsidir:

Elmin və yüksək texnologiyaların inkişafı sahəsində dövlət siyasətinin ən mühüm istiqamətlərindən biri innovasiya fəaliyyəti üçün institusional mühitin - innovasiya fəaliyyətinin subyekt və obyektlərinin məcmusu kimi milli innovasiya sisteminin yaradılmasıdır. İnnovasiya sistemi elmi-texniki, intellektual və istehsal potensialının rəşional birləşməsini və səmərəli istifadəsini təmin etməklə iqtisadiyyatın dinamik inkişafı alətlərindən birinə çevrilməlidir. İnnovasiya sisteminin formalaşması bərabərhüquqlu dövlət-özəl tərəfdaşlığı əsasında nəzərdə tutulur və innovativ fəaliyyətin inkişafı üçün dövlətin və iqtisadiyyatın biznes sektorunun resurslarının birləşdirilməsinə yönəlib.

1.2. Sənayedə innovativ inkişafın müasir konsepsiyası

İqtisadiyyatın yeni inkişaf yoluna keçidini səciyyələndirən tədqiqatçılar cəmiyyətin yeni vəziyyətini müxtəlif rəkurslardan təsvir etməyə çalışırlar. Bu baxımdan sivilizasiyanın indiki vəziyyəti “post-sənaye cəmiyyəti” (D.Bell), “informasiya cəmiyyəti” (M.Porat, R.Katz, C.Masuda və s.), “texnotronik cəmiyyət” (Z.Bjezinski), “Postmodernizm” (L.Meyer, E.Giddens, L.Fidler, S.Kruk), “sivilizasiyanın üçüncü dalğası” (O.Toffler), “post-kapitalist cəmiyyəti” (P.Druker) və s. kimi tərif edilir.

“TAMO” modeli və “innovasiyalar arenası”

F. Yansen bu kompleksi “innovasiyalar arenası”, yanaşmanın özünü isə “TAMO” modeli adlandırır. TAMO modelinin dörd komponenti sözdə innovasiya arenasını yaradır. İkincisi, A - məhsul və xidmətlər şəklində texnologiyaya tətbiq, onu məhsul innovasiyası adlandırır.

Üçüncüsü, M - innovativ marketinq, innovativ logistika və innovativ xidmətlərin yaratdığı bazar innovasiyaları.

Dördüncüsü, O - təşkilati və idarəetmə innovasiyası. Üstəlik, “arena”nın iki aspekti var:

1) yenilik kompleks və ya “paket” şəklində nəzərdən keçirilməlidir;

2) müəyyən edilmiş ardıcılıqla (texnologiya - tətbiqlər - bazar - struktur) yeniliyin yaranması və həyata keçirilməsi proseduru nəzərdən keçirmək lazımdır.

Onda biz “dövr” (birinci dairədə “yeniliklər arenasını” yan keçməklə – o, həm də innovativ strategiyanın həyata keçirilməsi probleminin həlli üçün prototip kimi təqdim oluna bilər) və “spiral” (bir neçə dövrəyə qədər) anlayışlarına gələ bilərik. yenilikçi bir layihə həyata keçirilir - eyni zamanda problemin həlli prosesi bir problemin həlli və ya layihənin hazırlanması, strategiyanın həyata keçirilməsi prosesini müəyyən edən bir sıra prototiplərdən və ya bir problemin spiralindən keçir)

Məhdudiyyətlər nəzəriyyəsi 1980-ci illərdə Eliyahu Qoldrat tərəfindən işlənilib hazırlanmış və bütövlükdə bütün sistemin uğurunu və effektivliyini müəyyən edən əsas sistem məhdudiyyətinin tapılmasına və idarə olunmasına əsaslanan müxtəlif fəaliyyətlərdə sistemlərin idarə edilməsi üçün məşhur metodologiyadır. Metodologiyanın əsas xarakteri ondan ibarətdir ki, sistemin çox az sayda aspektini idarə etmək üçün səy göstərməklə, sistemin bütün və ya əksər problem sahələrinə eyni vaxtda və ya növbə ilə təsir göstərilməsi nəticəsindən xeyli artıq olan effekt əldə edilir.

Məhdudiyyətlər nəzəriyyəsi yanaşması qarşıya qoyulmuş hədəfə nail olmaqda səmərəliliyin artırılması üçün bu məhdudiyyətin müəyyən edilməsinə və idarə olunmasına əsaslanır (bir iş üçün, mənfəətin sürətləndirilməsi və artımı). Burada səmərəlilik məqsədə ən az xərclə və məzmun baxımından hədəfi kəsmədən nail olmaq sürətidir. Metodoloji cəhətdən məhdudiyyətlər nəzəriyyəsi məhdudiyyəti tapmağa, onun arxasında duran idarəetmə ziddiyyətini müəyyən etməyə, həll yolu hazırlamağa və bütün maraqlı tərəflərin maraqlarını nəzərə almaqla həyata keçirməyə imkan verən bir sıra məntiqi alətləri ehtiva edir. Son nəticəyə diqqət yetirmək son dərəcə sürətli nəticələr əldə etməyə şərait yaradır (bir iş üçün 2-3 ay), qarşılıqlı faydalı həll yollarına diqqət yetirmək qarşılıqlı əlaqə və işçilərin motivasiya səviyyəsini artırmağa imkan verir. Eliyahu Qoldratt, əməliyyat

prosesləri və istehsalın idarə edilməsi, maliyyə menecmenti və metriklərin yaradılması, layihənin idarə edilməsi (yeni məhsulun inkişafı, tikinti), logistika və bütün təchizat zənciri, marketinq, bütün satış növləri üçün Məhdudiyyətlər nəzəriyyəsinin tətbiqi həllərini işləyib hazırladı və nəşr etdi kadrların idarə edilməsi, taktikanın formalaşması və sistemin inkişaf strategiyaları.

Dağıdıcı innovasiya modeli ilk dəfə 1997-ci ildə “Yenilikçinin dilemması: Yeni Texnologiyalar Böyük Firmaların Uğursuzluğuna Səbəb Olduğunda” adlı kitabında təqdim etdiyi Kleyton Kristensenin nəzəriyyəsidir. Bu model yeni texnologiyaların firmanın fəaliyyətinə təsirini təsvir etmək üçün istifadə oluna bilər. Kleyton Kristensen öz sənayesində dünya liderləri olan ən böyük şirkətlərin bazarda yeni texnologiyalar peyda olanda öz dominant mövqelərini sürətlə itirmələrinin, liderliklərini itirmələrinin səbəblərini araşdırdı. “Dağıdıcı texnologiyalar” yeni məhsulun çatışmazlıqlarına dözməyə hazır olan və bu məhsulun yeni xüsusiyyətlərinə ehtiyacı olan alıcısını tapdığı anda hər şey dəyişir. Belə bir alıcı qəbul edərək, yeni texnologiya inkişaf etməyə başlayır, istehsalın həcmi artır, yeni texnologiyanın “dağıdıcı texnologiya” adını doğrultmağa başladığı an gəlir.

Ümumi istehsalın dağıdıcı yeniliklərdən azaldığı hallarda (resurslardan istifadədə yeni segment əhəmiyyətsiz hala gələn segmentdən çox kiçikdir), biz bağlanma texnologiyalarından danışırıq

Hər bir sosial-iqtisadi formasiya özünəməxsus texnologiyalarına, istehsal texnoloji sistemlərinə və istehsal münasibətlərinə əsaslanır. Post-sənaye cəmiyyəti üçün bu rolu ilk növbədə informasiya texnologiyaları və kompüterləşdirilmiş sistemlər, yüksək istehsal texnologiyaları və onlara əsaslanan innovativ texnologiyalar, innovativ sistemlər və insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinin innovativ təşkili oynayır.

Beləliklə, informasiya inqilabının sənayenin iqtisadiyyatında mahiyyətə informasiya texnologiyalarının fəaliyyət növlərini yox, onların simvolları emal etmək və anlamaq, yeni biliklər yaratmaq qabiliyyətini dəyişdirdiyindən ibarətdir. Bütün alimlər postindustrial cəmiyyətdə innovasiyanın xüsusi rolunu qəbul

edirlər.Məsələn, institusionalist D.Bell qeyd edir ki, burada innovasiya və intellektual texnologiyaların əsasını nəzəri biliklər təşkil edir.

D. Bell həmin cəmiyyəti əvvəlkilərdən ayıran 3 mühüm xüsusiyyəti formalaşdırmışdır:

- sənaye cəmiyyətindən xidmət cəmiyyətinə keçid;
- texnoloji innovasiyaların həyata keçirilməsi üçün biliyin həlledici amili;
- yeni intellektual texnologiyanın qərarlar nəzəriyyəsi və təhlili üçün mühüm alətə çevrilməsi.

P. Drukerin fikrincə, sənayeləşmiş cəmiyyət 3 inqilabın sonucunda formalaşır, onun da kökündə biliyin əhəmiyyətinin artırılmasının 3 etapu dayanır.

1-ci mərhələ - manufakturadan, sənətkarlıq istehsalından maşın, zavod istehsalına keçiddən ibarət olan XVIII yüzilin sonu - XIX yüzilin əvvəllərində sənaye inqilabı;

2-ci mərhələ - əmək məhsuldarlığındakı inqilab (XIX əsrin 50-ci illərindən sonra) - biliklərdən əmək alətləri, texnologiya və yeni məhsulların növləri istehsalı;

3-cü mərhələ - idarəetmədəki inqilab (19 - cu əsrin ortaları) - bilik yeni biliyin istehsalı üçün gərəkdir.

Biliyin əməyin əvəzlənməsi ilə bağlı, köklü dəyişikliklərin dərinliyi ondan ibarətdir ki, “bilik öz sistemli formasında resursların praktiki emalına cəlb olunduqda, deyə bilərik ki, dəyər mənbəyi əmək deyil, bilikdir” (Белл Д. 2015: с.198).

2001-ci ildə P.Hollun “İnnovativ iqtisadiyyat” adlı əsəri nəşr olundu və bu əsərdə o, innovativ iqtisadiyyatı yeni tip kimi ayırır və onu aşağıdakı kimi müəyyənləşdirir.

Biz onu innovasiya iqtisadiyyatı adlandırmağa üstünlük veririk, çünki yeni sərvətlərin yaradılması yolu ilə iqtisadi artım innovasiyalar vasitəsilə dəyişikliklərin sürətli yayılmasına əsaslanır. İnnovativ iqtisadiyyat maliyyə kapitalını isveçli nəzəriyyəçi Leaf Edvinsonun “intellektual kapital” adlandırdığı kapitalla birləşdirərək inkişaf edir: yeni sərvətin yaradılmasının əsasını təşkil edən daim artan bilik resursu.” Biz görürük ki, Holl yeni iqtisadiyyat və innovativ

iqtisadiyyat anlayışlarını müəyyən edir və innovasiyaları yaxşılıq yaratmaq üçün əsas adlandırır. Bilik iqtisadiyyatı ilə innovativ iqtisadiyyatı fərqləndirmək üçün P. Hollis təsnifat prinsipindən istifadə edir ki, ona görə müəyyənədicisi xüsusiyyət sərvət yaratmaq mənbəyi kimi bilik olacaqdır.

Bu o deməkdir ki, bilik iqtisadiyyatı vəziyyətində bu mənbə “bilik”, innovasiya iqtisadiyyatında isə “innovasiya”dır. Beləliklə, innovativ iqtisadiyyat və innovativ inkişaf post-sənaye cəmiyyətinin iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərindən biri kimi qəbul edilə bilər. Bu iki şərt bir-birindən irəli gəlmir və bir-birini istisna etmir, onlar, prinsipcə, postindustrial cəmiyyətin iqtisadiyyatının müxtəlif müstəvilərində yerləşirlər. Yuxarıda deyilənlərə əsaslanaraq, innovativ iqtisadiyyat fenomeninə aşağıdakı tərif verə bilərik - bu, post-sənaye cəmiyyətinin iqtisadiyyat növüdür, onun xarakterik xüsusiyyəti yeni sərvətlərin yaradılmasının əsas mənbəyinin innovasiya olmasıdır. Bu halda innovativ inkişafa keçid innovativ iqtisadiyyata keçid, yəni innovasiyaların çevrildiyi məqama keçid kimi qəbul edilir və yeni sərvət yaratmaq mənbəyi hesab olunur (Вольчик В.В. 2017: с.150).

Kondratyevin uzun dalğalar nəzəriyyəsi avstriyalı iqtisadçı J. Şumpeter (1911) tərəfindən hazırlanmışdır. O, əsas mexanizm kimi yeni texnoloji innovasiya komplekslərinin meydana çıxmasını vurğulamağa nail olub Kondratyevin iqtisadi tsiklləri, eləcə də Kondratyevin və digər iqtisadi dövrlər nəzəriyyələrini iqtisadi inkişafın bugünkü təkamül nəzəriyyəsinin əsasına çevrilmiş iqtisadi inkişafın ümumi innovativ nəzəriyyəsinə inteqrasiya etmək. Şumpeter belə bir fikirdə idi ki, kapitalizm təbiətə iqtisadi dəyişikliyin bir formasıdır və heç vaxt sabit ola bilməz. Kapitalizmin mühərrikini hərəkətə gətirən əsas təkan yeni istehlak malları, yeni istehsal üsulları və yeni formada innovasiyalardan irəli gəlir.

İnnovasiya iqtisadi strukturu daxilədən dəyişdirir, köhnə strukturu dağıdıb yenisini yaradır. Bu “yaradıcı məhv etmə” prosesi -kapitalizmin mahiyyəti ilə bağlı amildir.

İnnovasiya ixtiradan fərqlənir, yəni, belə demək mümkünsə, innovasiya üçün xammal. Təkrarlana bilən köhnə istehsal funksiyalarından fərqlənən yeni istehsal

funksiyaları tətbiq edən və sonuncuların həddləri daxilində istehsal amillərinin nisbətərini və sayını dəyişdirən şəxslərə sahibkarlar deyilir.

İnnovasiya sahibkardan adi biznes tərzindən daha çox şey tələb edir, çünki o, sınaqnamışların tətbiqini nəzərdə tutur. Ancaq yeni istehsal üsulu digər sahibkarlara məlum olarsa, onlar üçün daha asan olur: (1) eyni şeyi etmək, (2) təkmilləşdirmək və (3) oxşar istiqamətlərdə oxşar işlər görmək.

Birinci istehsal üsulunu çətin ki, innovativ adlandırmaq olar. Son iki növü Schumpeter “induksiya edilmiş innovasiya” adlandırdı. Onlar innovasiyaların nə üçün zamanla qeyri-bərabər paylandığını və paketlər və ya klasterlərdə görüldüyünü izah edirlər.

İnnovasiya sahibkara yalnız bir müddət qazanc əldə etməyə imkan verir. Yenilikçi istehsal forması ənənəvi, təkrarlanan fəaliyyətə çevrilən kimi yox olur. Ancaq istisnalar var - növbə işçiləri üçün skelet olan və öz növbəsində ardıcıl olaraq yeniliklər edən nəhəng şirkətlərin halları (Кузьменко В.И. 2017: с.120).

J. Şumpeterin biznes dövrü nəzəriyyəsi keçmişdir rus əsilli gələcək Nobel mükafatı laureatı S. Kuznetsin əhəmiyyətli tənqidi (1920-ci illərdə Ukraynadan ABŞ-a mühacirət edib). S.Kuznets qeyd etmişdir ki, C.Şumpeterin əsərində onun tədqiq etdiyi ölkələr (ABŞ, Böyük Britaniya, Almaniya) üçün dövrlərin dəqiq xronologiyası yoxdur. Birinci Dünya Müharibəsinə qədərki dövrün işinin tarixi hissəsi və müvafiq nəticələr Kondratyev və Juqlar dövrləri üzərində qurulur; 1919-cu ildən bəri tarix Kitçinin dövrlərindən istifadə edərək təhlil edilir. Alim Şumpeterin nəzəri modelinin əsassız olaraq “hər bir Kondratyev dövrünə Yuqlar dövrlərinin ümumi sayını, hər bir Juqlarovski dövrünə isə öz növbəsində Kitçin dövrlərinin ümumi sayını” daxil etməsini əsassız olaraq tələb etdiyinə diqqət çəkib və bundan belə nəticəyə gəlmək olur ki , ilk illər. hər bir Kondratyev dövründəki rifah mərhələsi həmişə Juqlar və Kitchinə görə firavanlıq mərhələləri ilə uzlaşır . C.Şumpeterin sahibkarlıq fəaliyyəti ilə innovasiya paketləri (“klasterlər”) arasındakı əlaqəyə dair fikirləri üzərində dayanaraq, S.Kuznets vurğulayır ki, tamamilə yeni mallara və ya texnologiya növlərinə sərmayə qoymaq istəyi, yalnız xüsusi şərtlər altında bunun mümkünliyünün ortaya çıxarır. İstehsal

artarsa, lakin uzun müddət heç bir əsaslı yenilik edilməzsə, köhnəlmiş bir modelin kapitalı toplanır, bu da əmək məhsuldarlığının artmasına səbəb olmur. Bu, istehsalın səmərəliliyinin azalmasına, gətirib çıxarır kapital sıxlığı, vahid xərclərin artması və nəticədə ümumi iqtisadi artımın yavaşlamasına, sonra isə tənəzzülə səbəb olur. Beləliklə. S.Kuznets inqilabi yeniliklərin sonda tənəzzülə apardığı fikrinə kifayət qədər yaxındır (КОНОВАЛОВА М.Е. 2008: с.120).

Eyni zamanda, innovasiyaların əhəmiyyətli bir hissəsi təsadüfən baş vermir, çünki onlar texnologiyanın əvvəlki inkişafı və həyat dövrləri ilə bağlıdır. Amma bu şəraitdə növbəti yenilik üçün müəyyən təsadüfi, ekzogen təkan lazımdır. Bu yanaşma həmin innovativ tərəfdarların məntiqini təkrarlayır yalnız yuxarı dönüş nöqtələrini daxili səbəblərlə izah edir, lakin iqtisadi dövrlərin aşağı nöqtələrini görmür.

Bütün bu çatışmazlıqlar S.Kuznetsə J. Şumpeter nəzəriyyəsində izah edilməmiş bir sıra fundamental problemlər formalaşdırmaq imkanı verdi.

J. Şumpeter elmi biliklərin müasir səviyyəsində, konsepsiyaları inkişaf etdirən ilk ardıcılardan biri Qərbi Alman iqtisadçısı G. Mensch oldu.

1970-ci illərin başlanğıclarında o, əmək və kapital bazarlarının vəziyyətinin göstəriciləri ilə təhlükə yaradan bazar vəziyyətinin ilk əlamətlərini tanıya bilən azsaylı müəlliflərdən biri idi o bunu “texnoloji dalan” adlandırdı.

Texnoloji durğunluq - iqtisadiyyatın mütərəqqi inkişafında müntəzəm, fasilə. Durğunluq ölkə iqtisadiyyatının böhrana düşdüyü, mövcud texnologiya və bu beynəlxalq əmək bölgüsü çərçivəsində çıxış yolu mümkün olmayan dövrdür. İqtisadi inkişaf tarixində artıq bir neçə belə “texnoloji dalan”, yəni mütərəqqi təkamül inkişafında fasilələr olmuşdur və onların hamısı üçün ümumi olan səhm çatışmazlığı və ya inqilabi və ya əsas yeniliklərin tam olmaması idi. Q.Mensh texnoloji dalana dirənmənin yaranmasını onun hazırladığı dövrün nəzəri modelinin - “metamorfoz modeli”nin köməyi ilə izah edir. Hər uzun dövrdə N.D.Kondratyev və J. Şumpeter kimi dalğa parçası forması deyil verilmiş texniki istehsal metodunun həyat dövrünün trayektoriyasını təsvir edən S formalı logistik əyri vardır. Əvvəlki texniki bazanın son mərhələsində yenisi görünür. Ardıcıl iki həyat

dövrünün birləşmə anı - “Texnoloji durğunluq” - struktur düzəliş və ya struktur böhranı vaxtı vardır çünki əvvəlki S əyri rəvan şəkildə yenisinə birləşmir. Onların üst-üstə düşməsi qeyri-sabitliyə, hətta turbulentiyyə səbəb olur, yəni “metamorfoz modeli” qeyri-xəttidir.

Q.Menş innovasiyaların əsaslara bölünməsinə təklif etdi (insan fəaliyyətinin yeni sahəsini açan yeni sənaye sahələrinin və yeni peşə növlərinin formalaşdırılması), təkmilləşmə (artıq qurulmuş sənayelərdə texniki təkmilləşdirmələr) və psevdoinnovasiyalar (xəyali yeniliklər) (Фетисова Г.Г. 2008: с.283).

Əsas innovasiyalar texnoloji (yeni sənaye və yeni bazarlar formalaşdırır) və qeyri-texnoloji (mədəniyyətdə, idarəetmədə, ictimai xidmətlərdə dəyişikliklər) bölünür. İnnovasiyalar arasında resurslar uğrunda rəqabət var, çünki hər bir innovasiya növü müəyyən əmək və kapital xərcləri tələb edir.

İdeyanın və ya ixtiranın dəyər yaradan və ya müştərilərin ödəyəcəyi mal və ya xidmətə çevrilməsi prosesi.

İdeyanın yenilik adlandırılması üçün iqtisadi xərclər təkrarlanmalı və xüsusi ehtiyacı ödəməlidir. İnnovasiya resurslardan daha çox və ya fərqli dəyərlərin əldə edilməsində məlumatın, təxəyyülün və təşəbbüsün qəsdən tətbiqini əhatə edir və yeni ideyaların yarandığı və faydalı məhsullara çevrildiyi bütün prosesləri əhatə edir. Biznesdə innovasiya çox vaxt müştərilərin ehtiyac və gözləntilərini daha da ödəmək üçün şirkət tərəfindən ideyaların tətbiqi ilə nəticələnir.

Sosial kontekstdə innovasiya ittifaqın yaradılması, birgə təşəbbüslər, çevik iş saatları və alıcıların alıcılıq qabiliyyətinin yaradılması üçün yeni metodların yaradılmasına kömək edir. İnnovasiyalar iki geniş kateqoriyaya bölünür:

Texnologiya və ya proseslərdə bir çox artımlı irəliləyişlər nəticəsində yaranan təkamül innovasiyaları (davamlı və ya dinamik təkamül innovasiyası).

Tez-tez pozucu və yeni olan inqilabi yeniliklər (fasiləsiz innovasiyalar da adlanır).

Innovasiya risk götürmə ilə sinonimdir və inqilabi məhsullar və ya texnologiyalar yaradan təşkilatlar yeni bazarlar yaratdıqları üçün ən böyük riski öz üzərlərinə götürürlər.

Təqlidçilər daha az risk alırlar, çünki onlar yenilikçinin məhsulu ilə işə başlayacaq və daha təsirli bir yanaşma tətbiq edəcəklər. Nümunələr, IBM-i Apple-a qarşı kompüteri, IBM-ə qarşı daha ucuz kompüterləri olan Compaq və Compaq-a qarşı hələ də ucuz olan klonları olan Dell

(<https://web.archive.org/web/20200828025627/http://www.businessdictionary.com/definition/innovation.html>).

1.3. Sənayenin strukturunun təkmilləşdirilməsinə konspetual yanaşmalar

Müasir sistem və davam edən qlobal sosial-iqtisadi meyillər sürətli iqtisadi inkişaf yoluna çıxmaq istəyən hər bir ölkə qarşısında müəyyən tələblər qoyur. Azərbaycan da istisna deyil. Elm və texnologiyanın tərəqqisi davamlı inkişafın əsas mənbəyinə çevrilə bilər.

Qloballaşma şəraitində dünya iqtisadi proseslərinə inteqrasiya zaman keçdikcə dövlətin funksiyalarını və imkanlarını dəyişir, daha səmərəli tənzimləmə üçün şərait yaradır. Arasındakı əlaqə ölkələr sosial, iqtisadi və ekoloji problemlərin həllində, iqtisadiyyatın informasiyalaşdırılması və rayonlaşdırılması məsələlərində, yəni. baş verən dəyişiklikləri yalnız daxili kontekstlər baxımından qiymətləndirmək olmaz, çünki dünya proseslərindən güclü asılılıq var. Amma bununla yanaşı, bütün dövlətin maraqlarını nəzərə almaq, real şəraiti, rəqabətin və inhisarçılığın mövcudluğunu nəzərə alaraq iqtisadi və sosial məsələlərin uzunmüddətli həllini təşviq etmək lazımdır.

Belə bir vəziyyətdə işlərin real vəziyyətini nəzərə almaq lazımdır

Ölkənin təkcə iqtisadi göstəricilərin kəmiyyət artımına deyil, həm də keyfiyyət etibarını ilə yaxşılaşmasına ehtiyacı var, yəni iqtisadi artımın “keyfiyyətinin” yüksəldilməsi (qabaqcıl texnologiyaların və təhsilin tətbiqi, artım vahidinə düşən resursların vahid dəyərinin azalması, ətraf mühitin mühafizəsi və s.) .

Cədvəl 1: Ölkə iqtisadiyyatında sənayenin payı, faizlə

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Əlavə dəyər	49,4	45,4	41	32,9	37,1	40,1	44,5	41,4	33,7
Ümumi mənfəət	60,2	55,7	50,7	41,4	46,1	48,7	55,3	53,1	44,3
Xalis mənfəət	61,9	57,1	52,4	41,5	46,8	50,1	57,6	54,5	45,0
Əsas kapitala investisiyalar	39,2	42	43,4	53,3	63,1	60,9	49,3	49,9	52,6

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/industry/>

Aparılan təhlillər göstərir ki, ənənəvi məhsulların - yanacaq və xammalın ixracından imtina etmək məqsəduyğundur. Azərbaycanın dünya proseslərində iqtisadi mövqelərinin möhkəmlənməsi üçün digər dövlətlərlə minimum iqtisadi və sosial sarsıntılarla qarşılıqlı fəaliyyətin üstünlüklərindən səmərəli istifadə etmək olar (Юзбашева Г.З. 2008: с.346).

Ümumiyyətlə, ölkə iqtisadiyyatının sənaye strukturu haqqında danışmazdan öncə son illərdə bu sferada mövcud olan statistik göstəriciləri gözdən keçirmək zəruridir.

Cədvəldən göründüyü kimi ölkə iqtisadiyyatında sənayenin payı 2017-ci ildə ən yüksək həddinə çatdı və sonra da azalmağa başlamışdır. Buna baxmayaraq ümumi mənfəət azalmamış, sabit qalmışdır. Yalnız 2020-ci ildə sənayenin ümumi mənfəətdə payı azalmışdır ki, bu da koronavirus pandemiyası və Vətən müharibəsi ilə bağlı olduğunu hesab etmək olar.

Həmçinin sənaye sektorunun mühüm makroiqtisadi göstəriciləri də gözdən keçirmək zəruridir.

Cədvəl 2-də bəhs olunduğu kimi, əsas kapitala investisiyalar manatla 2017-ci ildə 10610, milyon manat olsa da ölkə iqtisadiyyatında həmin dövrdə faizlə 63.1 faizdən 60.9 faizə enmişdir.

Burdan belə qərara gəlmək olar ki, sənayenin artımına nisbətən digər sahələrdə daha dinamik artım olmuşdur və bu sənayenin payını üstələmişdir. Buna səbəb olaraq isə qeyri-neft sahəsinin inkişafını ehtimal etmək olar.

Cədvəl 2: Makro-iqtisadi göstəricilər

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Əlavə dəyər, hazırki qiymətlər ilə, milyon manat	27040,0	26442,0	24169,4	17912,3	22398,0	28208,5	35665,1	33885,9	24400,6
Ümumi mənfəət, hazırki qiymətlər ilə, milyon manat	25286,0	24440,0	22215,0	15803,0	19902,6	25466,4	32643,1	30489,5	20884,2
Xalis mənfəət, hazırki qiymətlər ilə, milyon manat	24397,0	23554,0	21140,0	14318,0	18338,1	23986,8	31104,8	28628,9	18949,6
Əsas kapitalla investisiyalar, milyon manat	6040,0	7499,6	7639,5	8499,9	9949,8	10610,1	8497,2	9258,0	9065,3

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/industry/>

Əsas kapitalla investisiyalar - obyektlərin tikintisinə, yenidən qurulmasına (o cümlədən genişləndirilməsi və modernləşdirilməsinə) yönəldilmiş, onların ilkin dəyərinin artmasına, maşın, avadanlıq, nəqliyyat vasitələri, istehsal və məişət inventarının əldə edilməsinə səbəb olan məsrəflərin məcmusudur.

İnkişaf perspektivlərini yaxşılaşdırmaq üçün iqtisadi siyasətin aşağıdakılar üzərində qurulması məqsəduyğundur: düzgün makroiqtisadi və sektoral siyasət həyata keçirməklə iqtisadi artımın sürətləndirilməsi; sosial dəstək vasitəsilə insan resurslarının inkişafına sərmayə qoymaq;

İdarəetmənin təkmilləşdirilməsi (o cümlədən dövlət büdcəsi vəsaitlərinin xərclənməsi sahəsində) və rüşvətxorluğa qarşı mübarizə üçün təşkilati-texniki bazanın yaradılması; davamlı inkişaf üçün ətraf mühitin mühafizəsi; iqtisadiyyatın bərpasına yardım.

Prioritet seçimi nəzərdən keçirilə bilər:

- elmi-texniki nöqtəyi-nəzərdən, bu, yeni texnoloji nizamın formalaşması perspektivlərinə uyğunluq və gələcək artım üçün əsasların vaxtında yaradılması deməkdir;

- iqtisadi baxımdan - ümumi iqtisadi mühitin, biznes fəaliyyətinin inkişafı üçün şəraitin, rəqabət qabiliyyətinin yaxşılaşdırılması;

- sosial nöqteyi-nəzərdən - məşğulluğun genişlənməsi, real gəlirlərin və ixtisasların artması, rifahın ümumi yüksəlişi.

Bu üç istiqamət qarşılıqlı əlaqəli və bir-birindən asılı olmalıdır və o zaman aparılan siyasətin nəticələri real ola bilər.

Bu vəziyyətdə strukturun nə olacağına qərar vermək lazımdır tərəfindən milli iqtisadiyyat və onun inkişaf mərhələlərini restrukturizasiya müəyyən etmək lazımdır.

Onun vasitəsilə milli iqtisadiyyatın inkişaf mərhələləri restrukturizasiya aşağıdakı kimi təqdim oluna bilər:

1. investora inamsızlıq səviyyəsinin azaldılması və ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması; struktur restrukturizasiyasının intensivləşdirilməsi üçün ilkin şərtlərin formalaşdırılması;

2. Investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, milli iqtisadiyyatın restrukturizasiyasının sürətləndirilməsi hesabına investisiyaların artması;

3. real və məqbul iqtisadi artım templərinə nail olmaq, restrukturizasiyanın başa çatdırılması, məhsuldarlığın və səmərəliliyin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilməsi.

Göründüyü kimi, strateji inkişaf məqsədinə nail olmaq üçün Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı üçün iqtisadi fəaliyyətin təkcə kəmiyyət deyil, həm də keyfiyyət xüsusiyyətləri vacib əhəmiyyətə malikdir. Bu, milli iqtisadiyyatın artımı və global iqtisadi, elmi-texniki inkişafın perspektivli sahələrində onun rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün şəraitin yaradılmasının vacibliyinə əsaslanır. Dünya iqtisadiyyatının real imkanlarını və qanunauyğunluqlarını nəzərə alan uzunmüddətli sosial-iqtisadi tərəqqi strategiyası olmadan proseslər uğurlu ola bilməz, aparılan iqtisadi siyasət isə puçdur.

Mineral, resurs və sənaye xammalının mövcud və proqnozlaşdırılan ehtiyatlarına, habelə əmək resurslarına əsaslanan aparıcı sənaye sahələrinin inkişafı

milli iqtisadiyyatın sənaye məhsullarına artan tələbatının mümkün qədər dolğun təmin edilməsi probleminin həllinə kömək edəcəkdir.

Dövlət isə öz strateji məqsədinə - vətəndaşlarına istifadə olunan milli ehtiyatların - əmək və kapitalın məhsuldarlıq dərəcəsiindən asılı olan kifayət qədər yüksək və artan yaşayış səviyyəsini təmin etmək imkanına malikdir.

Milli iqtisadiyyatın inkişafının ümumi strategiyasını nəzərə alaraq ayrı-ayrı sektorlarda rəqabət qabiliyyətinin artırılması strategiyası prinsipi çünki xalq işçilərin və menecerlərin məqsəd və motivasiyasının rəqabətqabiliyyətlilik mənbələri ilə üst-üstə düşdüyü sənaye sahələrində uğur qazanır.

Ona görə də təkə sənayenin strukturunu dəyişmək deyil, həm də sənaye daxilində düzgün mövqe seçmək vacibdir.

Beləliklə, restrukturizasiya bu gün xüsusilə aktualdır və qlobal məkanda “uğur modeli”nə nail olmağa şərait yaradır çünki restrukturizasiyanın qlobal məqsədləri var.

Bir çox ölkələrin təcrübəsində görmək olur ki, müsbət nəticələrin əldə edilməsi yalnız səmərəli işləyən milli təsərrüfat kompleksi olduqda mümkündür (Закупень В., Злобин Б. 2009: с.10).

Sənayedəki struktur dəyişiklikləri və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin obyektiv mahiyyəti barəsində fikirləşərək vurğulamaq zəruridir ki, yerli və xarici iqtisadçılar problemin öyrənilməsinə, struktur dəyişikliklərinin qanunauyğunluğunun müəyyənləşdirilməsinə, onların sosial-iqtisadi inkişafı qarşılıqlı əlaqəsinə böyük maraq göstərirlər.

Problemin xeyli hissəsi yerli iqtisadi ədəbiyyatda hələ də kifayət qədər işıqlandırılmır.

İqtisadçıların bir çoxlarının əsərlərində prosesin təkə təsviri özünü göstərir. Onun kəmiyyət qiymətləndirilməsi və riyazi modelləşdirilməsi verilir. Sənayedə fundamental problemlər, struktur dəyişikliklərinin metodoloji və nəzəri problemləri, elmi-texniki inqilablar şəraitində onların iqtisadi – icimai nəticələrinin təhlil edilməsi kimi vacib problemlər dünya iqtisadiyyatında yer tutur.

Bir çox xarici iqtisadçılar sənayedəki struktur dəyişiklikləri metodologiyası və nəzəriyyəsinin inkişafı və bunların effektivliyi kimi problemlərin öyrənilməsinə böyük diqqət yetirmişlər.

Sənayenin inkişaf səviyyəsi ilə onun strukturu arasında əlaqəni öyrənən ayrı – ayrı mərkəzlər, universitetlər, ekspertlər və beynəlxalq təşkilatlar mühüm irəliləyişlər əldə ediblər. Onlara əsaslanaraq deyə bilərik ki, bu qarşılıqlı asılılıq obyektivdir. Zaman keçdikcə daha çox ekspertlər hesab edirlər ki, sənayedə mütərəqqi sürüşmələrin səbəbləri təkcə maddi deyil, həm də sosial quruluşa və ictimai şüura inteqrasiya olunmuş sosial amillərdir. İnkişafın daha alternativ və səmərəli yollarını axtarmağa şərait yaradır.

Struktur , sosial sənaye və siyasətlərin idarəetmədə qarşılıqlı əlaqəsi, cəmiyyətin həyat səviyyəsinə və onun həyat tərzinə təsiri iqtisadçılar tərəfindən böyük ölçüdə diqqətdən qıraqda qalmaqda davam edir. Həmçinin, iqtisadi -sosial sistemində böyük səmərəliliyi əldə etmək üçün onun idarəetmə sisteminə struktur siyasətinin inteqrasiyası mexanizmi hələ də bu sahənin mütəxəssislərinin baxış dairəsindən kənar qalır.

Məşhur amerikalı riyaziyyatçı və rus əsilli iqtisadçı İqor Ansof “Strategic Management” jurnalında yazır ki, “bütün problemlərin mənbəyini şirkət daxilində deyil, xarici mühitdə axtarmaq lazımdır” (Матвеева Н.А. 2012: с.10).

Tədqiqatlardan aydın olur ki, hazırki bazar iqtisadiyyatında müəssisənin qarşılaşdığı bir çox problemlər xarici mühit ilə bağlılıqdan qaynaqlanır. O səbəbdən də yeni müəssisənin effektiv idarəsində diversifikasiya strategiyasına əhəmiyyət verilir. Ümumilikdə, diversifikasiya strategiyasına müəssisənin strateji mövqedən idarə olunmasının əsası kimi iştirak edir. Buna görə də, iqtisadi cəhətdən strategiya məfhumunu da yenidən qiymətləndirmək lazımdır. Bu mənada ki, praktiki fəaliyyətdə strategiya biznes nəzəriyyəsinin həyata keçirilməsi metodudur. Müəssisənin qarşısında qoyduğu məqsədlərə və vəzifələrə nail olmağın ümumi hərəkət proqramı strategiyadır.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində biznesin qarşılaşdığı çətinliklərin bir çoxunun xarici mühit ilə əlaqəli olduğu tədqiqatlardan aydın olur. Beləliklə,

hazırkı müəssisənin effektiv idarə olunması üçün şaxələndirmə strategiyasına üstünlük verilir. Adətən strateji müəssisə idarəetməsinin əsasını diversifikasiya strategiyası təşkil edir. Bu baxımdan strategiya anlayışını iqtisadi baxımdan yenidən qiymətləndirmək lazımdır. Beləliklə, strategiya biznes nəzəriyyəsini praktikada tətbiq etmək üsuludur. Strategiya müəssisənin məqsəd və vəzifələrinə nail olmaq üçün hərtərəfli fəaliyyət proqramıdır.

Strategiya uzunmüddətli nəticələr üçün müəssisənin ətraflı baş planıdır. Bazar institutlarının təkmilləşdirilməsinin hazırkı mərhələsində əksər müəssisələr üçün daha adekvat diversifikasiya strategiyası yaranır.

II FƏSİL. İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ SƏNAYE MÜƏSSƏLƏRİN İNNOVATİV FƏALİYYƏTİ

2.1. Müəssələrin innovativ fəaliyyətinin strategiyası

Məhsulların (malların, xidmətlərin) çeşidini genişləndirmək və yeniləmək, keyfiyyətini artırmaq, onların istehsal texnologiyasını daha yenisini tətbiq etməklə daxili və xarici bazarlarda lisməməreli istifadəsi üçün elmi tədqiqat və təcrübələrin nəticələrindən istifadə və kommersiyalaşdırılmasına yönəlmiş fəaliyyət. innovasiya fəaliyyəti adlanır (Барютин Л.С. 2004: с.25).

Təşkilatın innovasiya strategiyası şirkətin məhsullarının rəqabətqabiliyyətli statusunu artırmalı və yaxud saxlamalıdır. Qeyd etmək vacibdir ki, istər bütövlükdə milli iqtisadiyyatın, istərsə də ayrı-ayrı müəssisələrin hazırkı inkişaf mərhələsinin mahiyyəti son illərdə yerli və xarici ədəbiyyatda geniş işıqlandırılan “innovativ inkişaf” kimi kateqoriyanı əks etdirir. Eyni zamanda, müəssisənin innovativ inkişafı təkcə əsas innovativ proses deyil, həm də onun həyata keçirilməsi üçün zəruri olan amillər və şərtlər sisteminin, yəni innovativ potensialın inkişafıdır. Buna görə də deyə bilərik ki, müəssisənin innovativ strategiyası müəssisənin innovativ inkişafı prosesinin məzmununu və əsas istiqamətlərini əks etdirməlidir.

Innovasiya fəaliyyətinə ayrılan vəsaitin müəssisənin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinin ümumi həcmində xüsusi çəkisi onun rəhbərliyi tərəfindən fərdi qaydada müəyyən olunur və bir sıra amillərdən asılıdır, bunlardan başlıcaları:

- müəssisənin sənaye mənsubiyyəti;
- müəssisənin əsas strategiyası;
- müəssisənin maliyyə resurslarının həcmi.

Problemin həllində iqtisadçıların nəzəri inkişafı mühüm rol oynamağa, rəqabətqabiliyyətli sənaye strukturlarının layihələndirilməsinin elmi və metodoloji əsaslarını qoymağa çağırılır. Bu, rus alimi L. G. Ramensky tərəfindən təklif edilən və şirkətləri və müvafiq rəqabət strategiyalarını təsnif etmək üçün mütəxəssislər tərəfindən istifadə edilən rəqabət davranışının təsnifatına bioloji yanaşmaya

əsaslanır. Bu yanaşmaya görə, strateji davranış dörd növə bölünə bilər: Zorakılıq, kütləvi istehsal məşğul olan, kütləvi bazara öz və ya əldə etdiyi yeni məhsulları ilə daxil olan, seriyalı istehsal və miqyas qənaətinə görə rəqiblərini üstələyən iri şirkətlərə xas xüsusiyyətdir. Rusiyada bunlara müdafiə və mülki sənayenin böyük kompleksləri daxildir; Unikal xüsusiyyətlərə malik yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsulların ixtisaslaşmış buraxılışı vasitəsilə geniş bazarın dar segmentlərinə uyğunlaşmadan ibarət olan patent; Explerent, yəni bazara yeni (radikal innovativ) məhsulları daxil olmaq və bazarın bir hissəsini ələ keçirmək; Yerli bazarın tələb şərtlərinə uyğunlaşmaqdan, bu və ya digər səbəbdən “zorakılar” və “xəstələr” tərəfindən tutulmayan boşluqları doldurmaqdan, yeni məhsullar və yeni texnologiyalar ortaya çıxdıqdan sonra yeni xidmət növlərinə yiyələnməkdən ibarət olan kommutativ; yeni məhsulların təqlidi və onların istehlakçıların ən geniş təbəqələrinə təqdim edilməsi.

Müəssisənin müdafiə və hücum innovasiya strategiyalarını ayırmaq adətdir. Müəssisənin qoruyucu innovasiya strategiyası bazar mövqelərini qorumağa və istehsal olunan məhsulların həyat dövrünü saxlamağa yönəldilmişdir. Öz növbəsində, bu strategiya çərçivəsində iki strateji alternativini ayırd etmək lazımdır: - istehsal olunan məhsulların həyat dövrünü dəstəkləmək üçün texnoloji həllər; - uzunmüddətli və qısamüddətli rəqabət üçün tədbirlər sisteminin əsaslandırılması və işlənilib hazırlanması. Qeyd olunan alternativlər həm bir-birini istisna edir, həm də bir-birini tamamlayır, çünki onlar müəssisədə istehsal prosesinin davamlılığına və sabitliyinə kömək edir. Hücumedic innovasiya strategiyası, bazara daxil olmaq və ya diversifikasiya şəklində böyümə strategiyasını həyata keçirmək üçün yeni texnoloji həllər hazırlamaq məqsədi daşıyır. Əlbəttə ki, iqtisadiyyatın qabaqcıl sektorlarında hücumcu innovasiya strategiyası müdafiə xarakterli hesab edilə bilər, çünki məhsulların tez və vaxtında dəyişdirilməsi şirkətə bazardakı mövqeyini qoruyub saxlamağa imkan verir. Bundan əlavə, iri müəssisələr tərəfindən istifadə olunan müdafiə-hücum innovasiya strategiyası adlanan iki növ innovasiya strategiyasını birləşdirmək mümkündür (Третьяк Л.А. 2016: с.57).

Əsasən, təşkilatın innovativ fəaliyyəti məhsulların (xidmətlərin) rəqabət mövqeyini gücləndirməyə yönəldilmişdir. İnnovativ strategiyalar layihə, firma və korporativ idarəetmə üçün xüsusilə çətin şərait yaradır.

Bu şərtlərə aşağıdakılar daxildir:

- Nəticələrin qeyri-müəyyənlik səviyyəsinin artması. Bu, innovasiya risklərinin idarə edilməsi kimi spesifik funksiyanın işlənilməsi üçün zəruri edir;

- Layihələrin investisiya risklərinin artması. İnnovativ layihələr portfelində orta müddətli və xüsusilə uzunmüddətli layihələr üstünlük təşkil edir. Biz daha riskli investorlar axtarmalıyıq. Bu təşkilatın idarəetmə sisteminin qarşısında keyfiyyətə yeni idarəetmə obyekti - innovativ investisiya layihəsi meydana çıxır;

- İnnovativ restrukturizasiya ilə əlaqədar təşkilatda dəyişikliklər axınının artması. Strateji dəyişiklik axınları sabit davam edən istehsal prosesləri ilə birləşdirilməlidir. Maraqların birləşməsinə və strateji, elmi-texniki, maliyyə, istehsal və marketinq idarəetmə qərarlarının əlaqələndirilməsini təmin etmək tələb olunur.

Strategiyanın müxtəlif növləri var: hücum, müdafiə (müdafiə), aralıq, udma, imitasiya, soyğunçuluq və s.

Hücumedici innovasiya strategiyası yüksək risk və səmərəlilik səviyyəsi ilə xarakterizə olunur. Hücum strategiyası ən son texnologiyaların istifadəsi ilə birlikdə tədqiqata (bir çox hallarda hətta əsas tədqiqatlara) diqqət yetirməyi tələb edir. Bu tip strategiya yüksək innovasiya bacarıqları, yenilikləri tez həyata keçirmək bacarığı və bazar ehtiyaclarını qabaqcadan görmək bacarığı tələb edir. Sənayedə zəif liderə malik bir neçə şirkətin üstünlük təşkil etdiyi böyük birliklər və şirkətlər üçün xarakterikdir. Lakin kiçik müəssisələr (xüsusilə innovativ təşkilatlar) öz səylərini bir və ya iki innovativ layihə üzərində cəmləyələr, hücum strategiyası da həyata keçirilə bilər.

Müdafiə (müdafiə) strategiyası aşağı risk səviyyəsi, kifayət qədər yüksək səviyyədə texniki (dizayn və texnoloji) inkişaf və müəyyən qazanılmış bazar payı ilə xarakterizə olunur. Müdafiə strategiyası ilə müəssisələr yüksək

texnologiya və istehsal texnologiyası, məhsulun keyfiyyəti, nisbətən aşağı istehsal xərcləri ilə seçilir və bazardakı mövqelərini qoruyub saxlamağa çalışırlar. Bu strategiya rəqabətli mühitdə əhəmiyyətli mənfəət əldə edən müəssisələr tərəfindən istifadə olunur. Bu şirkətlər innovasiya, tədqiqat və inkişaf müqayisədə marketing və istehsalda daha güclü mövqeyə malikdir.

Aralıq strategiya rəqiblərin zəif tərəflərindən və müəssisənin güclü tərəflərindən istifadə, eləcə də rəqiblərlə birbaşa qarşıdurmanın olmaması (ilkin mərhələdə) ilə xarakterizə olunur. Aralıq innovasiya strategiyası ilə müəssisələr (əsasən kiçik) digər müəssisələrin, o cümlədən öz sənayesində üstünlük təşkil edən müəssisələrin ixtisaslaşmasındakı boşluqları doldurur. Strategiya seçərkən aparılan iqtisadi vəziyyətin və xarici mühitin təhlili istehsal olunan innovasiyalar toplusunda belə boşluqları aşkar edir. Belə boşluqların olması digər müəssisələrin (o cümlədən liderin) müəyyən zəifliyi, imkanlarının olmaması və ya mövcud boşluqları doldurmaq istəməməsi (məsələn, kiçik bazar səbəbindən) ilə izah olunur. Bu strategiya tez-tez əsas innovasiya modellərinə dəyişikliklərlə istifadə olunur. Məsələn, elmi tədqiqatlar, birtərəfli sistemlər (təyyarə və s.) və oyun üçün kompüterlərin inkişafı, inkişafı və bazara tətbiqi. Yaxud digər sahələrdə (müdafiə sənayesində, səhiyyədə və s.) istifadə olunan əsas modelləri əsasında yaradılmış məişət texnikası bazarı.

Uducu strategiya (lisensiyalaşdırma) digər təşkilatlar tərəfindən hazırlanmış innovativ inkişafın istifadəsini nəzərdə tutur. İnnovasiyalar mürəkkəbliyi və yenilik baxımından o qədər müxtəlifdir ki, hətta güclü innovasiyaların inkişaf etdirilməsi bölmələri olan böyük birliklər (şirkətlər) effektiv innovasiyaların bütün spektri üzərində iş apara bilmirlər. Ona görə də onların bir çoxu innovasiya siyasətini təkcə öz gücünə əldə etdiyi innovasiyalardan istifadə etmək əsasında deyil, həm də başqaları tərəfindən hazırlanmış innovasiyalardan istifadə imkanlarını nəzərə alaraq aparır. Bu o deməkdir ki, onlar başqa bir strategiya (məsələn, hücum strategiyası) ilə birlikdə uducu innovasiya strategiyasından istifadə edirlər.

Təqlid strategiyası, müəssisələrin eyni zamanda bəzi təkmilləşdirmə və modernləşdirmə ilə bazara çıxarılan digər təşkilatların yeniliklərindən (məhsul, texnoloji, idarəetmə) istifadə etməsi ilə xarakterizə olunur. Bu müəssisələr yüksək istehsal mədəniyyətinə, təşkilati və texnoloji potensiala malikdirlər, bazarın tələblərini yaxşı bilirlər, bəzən kifayət qədər güclü bazar mövqelərinə malikdirlər. Eyni zamanda həm iri müəssisələr, həm də kiçik innovativ təşkilatlar tərəfindən hazırlanmış və mənimsənilmiş innovasiyalar əsas götürülə bilər. Çox vaxt bu təqlidçilər öz sənayelərində və müvafiq bazarlarında liderliyi ələ keçirərək, orijinal novator liderini üstələyirlər. Müəyyən şəraitdə imitasiya strategiyası çox sərfəli olur.

Soyğunçuluq strategiyası, fundamental yeniliklərin əvvəllər istehsal edilmiş məhsulların texniki və əməliyyat parametrlərinə (məsələn, xidmət müddətinin artırılması, onların etibarlılığının artırılması) təsir etdiyi hallarda istifadə edilə bilər. Fundamental innovasiyaların yayılması sonuncular üçün bazarın həcmində azalmasına səbəb olur. Bu strategiya adətən başqa bir sahədən olan kiçik innovativ təşkilatlar tərəfindən istifadə olunur, lakin yeni texnologiyalarla, artıq istehsal olunmuş məhsulların istehsalı üçün prinsipcə yeni texniki həllər. Belə bir strategiya, müəyyən mərhələdə sıçrayış texnologiyalarına sahib olduqları halda, indiyə qədər zəif bazar mövqeləri ilə eyni ərazidən olan şirkətlər tərəfindən də seçilə bilər. Soyğunçu strategiyası yalnız yeniliklərin yayılmasının və həyata keçirilməsinin ilkin mərhələlərində təsirli olur.

Bu tip strategiyalara əlavə olaraq müəssisələrin innovativ strategiyası prinsipcə yeni məhsulun (texnologiyanın) həyata keçirilməsi üçün tamamilə yeni bazarın yaradılmasına, rəqabət aparən təşkilatlardan mütəxəssislərin cəlb edilməsinə və digər təşkilatlarla birləşməyə (bəzən birləşərək, əldə etməyə) yönəldilə bilər. yüksək elmi-texniki potensiala və innovativ ruha malik. . Praktiki innovasiyada bu tip strategiyaların kombinasiyası mövcuddur, ona görə də bu strategiyalar arasında resursların bölüşdürülməsi əsasında proporsiyaların müəyyən edilməsi vacibdir (Агарков С.А. 2011: с.72-75).

2.2. Sənaye müəssisələrinin innovasiya fəaliyyətinin təşkili formaları

Strateji idarəetmə, rəqabətli və qeyri-sabit xarici mühitdə onun inkişafını təmin edən missiyanı, təşkilatın ən mühüm əsas məqsədlərini və onlara nail olunması yollarını hazırlamaq və həyata keçirmək üçün fəaliyyətdir. Strateji idarəetmə xarici mühitin dinamikasının proqnozlaşdırılması, problemlərin tanınması və təşkilatın rəqabət üstünlüyünün yaradılması və saxlanmasına yönəlmiş ekspert qərarlarının nəzərə alınması əsasında təşkilati strategiyaların seçilməsi və həyata keçirilməsinin davamlı prosesidir.

Müəssisənin inkişafı üçün innovativ strategiya innovasiyaların tətbiqi əsasında müəssisənin (firmanın) köhnə (mövcud) vəziyyətindən yeni (hədəf) vəziyyətinə keçirilməsi üçün məqsəd və vəzifələrin, qərarların qəbulu qaydalarının və üsullarının məcmusudur.

Yəni, innovativ strategiya həmişə rəqabətli bazarlarda müəssisənin məqsədyönlü davranış növünün müəyyən edilməsində ifadə olunur. Təşkilati formaları seçərkən nəzərə almaq lazımdır ki, innovativ fəaliyyət müstəsna dinamizm, əldə edilmiş nəticələrin yüksək mənəvi köhnəlməsi və müvafiq olaraq yeni innovasiyaların yaranması və həyata keçirilməsi ilə xarakterizə olunur. İnnovativ fəaliyyətin təşkilati forması innovasiya ehtiyacını əsaslandıran və müəyyən bir iyerarxik quruluş və innovativ proseslərin xüsusiyyətlərinə uyğun olan idarəetmə mexanizmi ilə xarakterizə olunan müəssisələrin, ayrıca müəssisənin və ya onların bölmələrinin kompleksi kimi başa düşülməlidir.

İnnovativ fəaliyyətin təşkilati formaları bunlardır:

- sənaye müəssisələri;
- kiçik innovativ müəssisələr;
- tədqiqat institutları (ETİ);
- ali təhsil müəssisələri (universitetlər);
- texnoparklar;
- sənaye parkları;
- elm parkları;
- texnopolislər;

- innovasiya və texnologiya mərkəzləri;
- biznes inkubatorlar;
- texnologiya transfer mərkəzləri.

İnnovativ fəaliyyətdə fəal iştirak edən sənaye müəssisələri regionun innovativ inkişafının özəyini təşkil edir, çünki onlar təkcə tədqiqat və inkişafa deyil, həm də hər hansı məhsul, xidmət və ya işdə innovasiyaların real tətbiqinə imkan verirlər. Onlar innovasiyaların kommersiyalaşdırılması və yayılmasında, innovasiya infrastrukturunun inkişafında böyük rol oynayırlar. Bundan əlavə, onlar innovasiya üçün normativ bazanın dəyişdirilməsi istiqamətlərini müəyyən edirlər. Sənaye müəssisələrinin səmərəliliyinin meyarları hazır innovasiyaların sayı, innovasiyadan əldə edilən məsrəflərin və gəlirlərin səviyyəsi, innovasiya fəallığının artmasıdır.

Kiçik innovativ müəssisələr çox vaxt innovativ inkişaf siyasətini müəyyən edirlər, çünki onlar innovativ məhsullar bazarında tələb və təklifin dəyişməsinə çevik reaksiya vermək, innovativ ideyaları izləmək və həyata keçirmək və innovasiyalar uğurla həyata keçirildiyi təqdirdə yüksək effektivliyə nail olmaq iqtidarındadırlar.

Tədqiqat institutları (Rİ) bir qayda olaraq, innovasiya fəaliyyətinin ilkin mərhələsində işləyirlər, çünki onlar fundamental və tətbiqi tədqiqatları, eksperimental inkişafı, layihə və layihə sənədlərinin hazırlanmasını həyata keçirirlər. Eyni zamanda, innovasiya prosesinin bu mərhələlərinin səmərəliliyi əsasən onun istehsalda istifadəsinin və hazır innovativ məhsulların istehlakçıya çatdırılmasının mümkünlüyünü və effektivliyini müəyyən edir.

İnnovasiya prosesində texnoparklar xüsusi rol oynayır. Texnopark elmi-texniki məhsulların yaradılması və kommersiyalaşdırılmasına yönəlmiş innovativ fəaliyyətin təşkili formasıdır. O, universitet, müəssisə bazasında ola bilər və ya müstəqil təsərrüfat vahidi ola bilər. Texnologiyalar parkının təşkilində məqsəd elmi-texniki məhsulların müasir inkişaf səviyyəsini və onların kommersiya məqsədli həyata keçirilməsini təmin edən şəraitin və infrastrukturun yaradılmasından ibarətdir.

Sənaye parkları torpaq, ofis sahəsi, avadanlıq, texniki vasitələr və bəzi biznes xidmətlərindən birgə istifadəyə əsaslanan firmaların birliyidir

(https://studref.com/604074/menedzhment/formy_organizatsii_innovatsionnoy_deyatelnosti).

İnnovasiya fəaliyyətinin təşkili yeni ideyaların yaradılması, texniki həllərin axtarışı və işlənilib hazırlanması, innovasiyaların yaradılması, habelə onların həyata keçirilməsi proseslərinin sadələşdirilməsinə yönəlib. Təşkilat mexanizmi innovativ prosesləri həyata keçirən strukturların formalaşmasına və yenidən təşkilinə yönəlmişdir. Bu cür iş müxtəlif formalarda baş verə bilər, bunlardan əsasları: yaradılması, mənimsənilməsi, bazar innovasiyalarının inteqrasiyası, bölünmədir.

Yaradıcılıq yeni müəssisələrin formalaşmasıdır, struktur innovativ fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş bölmələr və ya bölmələr. Yeni təşkilati formaların ən vacib elementləri matris strukturları, elmi-texniki bölmələr, bazar prinsipləri bazasında fəaliyyət göstərən elmi-texniki təşkilatlar, daxili müəssisələr.

İnnovasiya fəaliyyətinin təşkili yeni ideyaların yaradılması, texniki həllərin axtarışı və işlənilib hazırlanması, innovasiyaların yaradılması, habelə onların həyata keçirilməsi proseslərinin sadələşdirilməsinə yönəlib. Təşkilat mexanizmi innovativ prosesləri həyata keçirən strukturların formalaşmasına və yenidən təşkilinə yönəlmişdir. Bu cür iş müxtəlif formalarda baş verə bilər, bunlardan əsasları: yaradılması, mənimsənilməsi, bazar innovasiyalarının inteqrasiyası, bölünmədir.

Bəzi hallarda, fəaliyyəti bu şirkətin maraq dairəsində olan kiçik innovativ firmaların böyük bir şirkəti tərəfindən ələ keçirilməsi çox təsirli bir təşkilati mexanizm ola bilər. Bu mexanizm böyük birdəfəlik xərclərin xərclənməsini diqqətə alır, lakin yeni məhsulla bazara daxil olmaq üçün vaxtın əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına gətirib çıxarır və əlavə olaraq, innovativ nailiyyətləri birləşdirərək sinergik effekt əldə etməyə imkan verir. Kiçik innovativ firmaların özləri də udmada maraqlı ola bilərlər, belə ki onların fəaliyyəti üçün həmişə kifayət qədər vəsait yoxdur.

Udulmanı tamamlayan mexanizm uzunmüddətli müqavilə münasibətlərinə əsaslanan və müəlliflərin məcmusunu bazar innovasiya inteqrasiyası adlandıran

böyük şirkət və kiçik innovativ firmalar arasında sıx əlaqələrin qurulmasıdır. Bu halda innovativ firmalar öz müstəqilliklərini qoruyub saxlayırlar, lakin böyük şirkətin bazar istehsal münasibətləri sferasına daxil olurlar. Spin-off, əvvəllər ayrılmaz istehsal müəssisələrinin bir hissəsi olan müstəqil innovativ şirkətlərin yaradılmasını nəzərdə tutan təşkilati mexanizmdir. Şirkətin əsas ixtisasına aid olmayan, resurslarını özünə yönəldən yeni fəaliyyət istiqaməti formalaşdıqda belə hərəkətlərin aparılması məqsədəuyğundur (Эскиндаров М.А. 2016: с.5).

Strateji idarəetmə (Strategic Management) müasir təşkilatların idarə edilməsi konsepsiyası kimi 80-ci illərin əvvəllərində formalaşmışdır. Müəssisənin ayrı-ayrı şaxələndirilmiş hissələrinin (strateji biznes bölmələrinin) inteqrasiyası, strategiyanın həyata keçirilməsinə diqqətin artırılması (Strategiyanın həyata keçirilməsi), müəssisənin dəyəri və mədəniyyəti, idarəetmə heyətinin rolu ilə müəyyən edilmiş XX əsr. strateji idarəetmədə.

Əgər şirkətin strateji məqsədləri keyfiyyət xarakterli ola bilirsə, onda taktiki (cari) məqsəd və vəzifələr konkretir və şirkətin funksional xidmətləri qarşısında qoyulan kəmiyyət vəzifələrini müəyyən edir. Ən vacib funksional strategiyalardan biri tədqiqat və inkişaf sahəsində strategiyadır (innovasiya strategiyası). Mikro və makromühitin şəraitindən asılı olaraq firma iki əsas innovasiya strategiyasından birini seçə bilər:

passiv (adaptiv, müdafiə), bazardakı mövqelərini qorumağa və saxlamağa yönəlmiş;

aktiv (yaradıcı, hücumçu), innovativ fəaliyyətin inkişafına və onun bazarda mövcudluğunun genişləndirilməsinə yönəlmiş.

Ümumiyyətlə, passiv strategiyanın mahiyyəti təşkilatda artıq qurulmuş strukturlar və fəaliyyət tendensiyaları (psevdo-innovasiyalar) çərçivəsində əvvəllər mənimsənilmiş məhsulları, texnoloji prosesləri və bazarları təkmilləşdirməyə imkan verən qismən əsas olmayan dəyişikliklərin həyata keçirilməsinə qədər azalır. Aşağıdakı passiv strategiya növləri fərqləndirilir:

Qoruyucu; Yenilikçi imitasiya; gözləmək; İstehlakçı müraciətlərinə cavab vermək. Müdafiə strategiyası rəqiblərə qarşı mübarizə aparmağa imkan verən və ya

bazarda rəqiblər üçün qəbuledilməz olan şərait yaratmağa və onların mübarizəni davam etdirməkdən imtina etməsinə töhfə verməyə, ya da öz istehsalını rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalına yönəltməyə yönəlmiş tədbirlər kompleksidir. əvvəllər qazanılmış mövqeləri saxlamaq və ya minimuma endirmək. Zaman müdafiə strategiyasının uğurunun əsas amili hesab olunur. Bütün təklif olunan fəaliyyətlər adətən kifayət qədər qısa müddətdə reallaşır, ona görə də gözlənilən nəticəni əldə etmək üçün təşkilat müəyyən elmi-texniki ehtiyata və sabit mövqeyə malik olmalıdır. İnnovativ imitasiya strategiyası bazardan (istehlakçılardan) tanınmış rəqiblərin yeniliklərini kopyalamaq istəyinə yönəlmişdir. Strategiya lazımı istehsal və resurs bazasına malik olan firmalar üçün effektivdir ki, bu da təqlid olunmuş məhsulların kütləvi istehsalına və onların əsas tərtibatçı tərəfindən hələ mənimsənilməmiş bazarlarda həyata keçirilməsinə fürsət yaradır. Bu strategiyayı seçən firmalar daha az inkişaf və tədqiqat xərclərinə məruz qalır və daha az risk alırlar. Eyni zamanda, yüksək mənfəət əldə etmək ehtimalı da azalır, çünki bu cür məhsulların istehsal xərcləri istehsalçının xərcləri ilə müqayisədə daha yüksəkdir, bazar payı nisbətən kiçikdir və təqlid olunan məhsulların istehlakçıları ona tamamilə təbii inamsızlıq yaşayır, brend ticarət adları ilə zəmanət verilmiş yüksək keyfiyyət xüsusiyyətlərinə malik məhsul almaq.reputatlı istehsalçıların brendləri. İnnovativ imitasiya strategiyası istehsalçıya azad bazar segmentində möhkəmlənməyə imkan verən aqressiv marketing üsullarından istifadəni nəzərdə tutur. Gözləmə strategiyası xarici mühitdə yüksək qeyri-müəyyənlik və istehlakçıların innovasiya tələbi şəraitində risk səviyyəsinin minimuma endirilməsinə yönəlib. Strategiya müxtəlif ölçülü firmalar tərəfindən istifadə olunur. Beləliklə, böyük istehsalçılar kiçik bir innovator firmanın təklif etdiyi yeniliyin bazara çıxarılmasının nəticələrini gözləyirlər ki, bu firma uğur qazanarsa, kənara çəkilsin. Kiçik firmalar da kifayət qədər təchizat bazasına malik olsalar da, tədqiqat və inkişaf problemləri varsa, bu strategiyayı seçə bilirlər. Bu səbəbdən də onlar gözləməyi maraqlandıqları bazara daxil olmaq üçün ən real fürsət hesab edirlər. İstehlakçıya cavab strategiyası adətən sənaye avadanlıqlarının istehsalı sahəsində istifadə olunur. Bu strategiya iri şirkətlərin

fərdi sifarişlərini yerinə yetirən kiçik ölçülü innovativ firmalar üçün xarakterikdir. Bu cür sifarişlərin (layihələrin) özəlliyi ondan ibarətdir ki, layihənin icrası ilə bağlı işlər əsasən sənaye inkişafı və innovasiyaların marketinqi mərhələlərini əhatə edir və ETİ-nin bütün əhatə dairəsi innovativ şirkət tərəfindən həyata keçirilir. Bu strategiyayı həyata keçirən firmaların xüsusi risk altında olduğu təsdiqlənmiş, çünki xərclərin əsas hissəsi firmanın birbaşa iştirak etmədiyi innovasiya dövrünün son mərhələlərinə düşür. Oxşar strategiyayı müəyyən iqtisadi müstəqilliyə malik, konkret istehsal ehtiyaclarına tez cavab verən və təklif olunan korporativ sifarişlərin (daxili müəssisə) məzmununa uyğun olaraq elmi-texniki fəaliyyətlərini tez uyğunlaşdırma bilən iri korporasiyaların tədqiqat şöbələri də izləyə bilər(<https://mebelsotis.ru/formy-organizacii-innovacionnoi-deyatelnosti-innovacionnaya-deyatelnost-ee-vidy-formy-i-vidy-innov/>).

Sənaye şirkətləri milli innovasiya kompleks baza elementidir. Onların tədqiqat və inkişafa (R&D), innovativ layihələrə sərmayələrinin həcmi müvafiq sənaye sahələrinin texnoloji inkişafına həlledici təsir göstərmək üçün kifayət qədər əhəmiyyətlidir. Bu cür təsir mexanizmləri texnologiyaların ötürülməsi və öz inkişaflarının kommersiyalaşdırılması, elmi-tədqiqat və innovativ məhsullar (işlər, xidmətlər) üçün sifariş, şirkətin fəaliyyət göstərdiyi bazarlarda rəqabət mühitinin yaradılması, digər müəssisələrin oxşar fəaliyyətə sövq edilməsi ola bilər. yeniliklər. Sənaye şirkətlərinin texnoloji strategiyaları işlənib hazırlanarkən, resursların cəmləşəcəyi prioritet texnoloji sahələrin müəyyən edilməsində innovativ inkişafın hərəkətvericiləri kimi rolunu nəzərə alınmalıdır.

Sənaye şirkətlərinin innovativ fəaliyyətini düzgün qiymətləndirmək lazımdır. Şirkətlərin innovativ fəaliyyətinin ölçülməsinə həsr olunmuş bir çox tədqiqatlar mövcuddur. Bununla belə, innovativ fəaliyyət səviyyəsinin ən tam qiymətləndirilməsinə imkan verən qiymətləndirmənin başa düşülməsi üçün vahid yanaşma hazırlanmamışdır. Ədəbiyyatda çox vaxt göstəricilərə əsaslanan yanaşmalar mövcuddur: Araşdırma və inkişaf xərcləri, patentlərin sayı, patent sitatları, bazara çıxarılan yeni məhsulların sayı və s. Bu tədqiqatın məqsədi sənaye şirkətlərinin innovativ fəaliyyətinin göstəricilərinin daha dərinləndirilməsi və

sənaye müəssisələrinin innovativ fəaliyyətinin çoxölçülü məcmu qiymətləndirilməsinin formalaşdırılmasıdır. Belə bir göstəricinin formalaşdırılması şirkətlərin innovativ fəaliyyətinin daha informativ qiymətləndirilməsinə və onun innovativ davranışının transformasiyasına imkan verəcək.

Tədqiqatın ikinci sahəsi şirkətlərin innovativ fəaliyyətinin ölçülməsi üçün ölçülər və metodologiyalara yönəldilmişdir. Məsələn, L. Morrisin tədqiqatında (L. Morris, 2008) innovasiya fəaliyyətinin ölçülərinin formalaşması innovasiya fəaliyyətinin hər bir etapi ilə əlaqələndirilir. Ümumilikdə, Morris innovasiyanın yaranması üçün doqquz əsas prosesi:

- Strateji düşüncə;
- Portfelin idarə edilməsi və performans;
- Tədqiqat;
- Təxəyyül;
- Anlayış;
- Planlaşdırma;
- İnnovativ inkişaf;
- Bazarın inkişafı.

satışı müəyyən etdi. Hər mərhələdə Morris mümkün kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərini müəyyənləşdirdi. İnnovasiya fəaliyyətinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün proses yanaşmasından istifadə imkanları təsvir edilmişdir.

İ. Pallister (Pallister I. 2010), öz işində innovasiyanın ölçülməsi üçün ölçüləri də müəyyən edir və onları innovasiya prosesini xarakterizə edən göstəricilərə və şirkətin innovativ fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilərə bölür. Bununla yanaşı, Pallister qeyd edir ki, müxtəlif ölçmə mexanizmləri, giriş göstəriciləri və performans göstəriciləri şirkətin fəaliyyət göstərdiyi sənayedən asılı olaraq fərqlənəcək. Həqiqətən də, müxtəlif indikatorların istifadə olunduğu müxtəlif sənaye sahələrində şirkətlərin innovativ fəaliyyətlərinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı çoxlu araşdırmalar mövcuddur. Məsələn, Hansen və başqalarının araşdırması meşə təsərrüfatı sənayesinin menecerləri ilə müsahibə

aparmış və innovasiyaların göstəriciləri və sürücülərini müəyyən etmişdir. İvanovanın tədqiqatı həm də meşə biotexnologiyası müəssisələrinin innovativ fəaliyyətinin performans göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsinə həsr edilmişdir. Müəllif göstəriciləri özündə birləşdirən sistem təklif edir: innovasiyalar yaratmaq üçün istehsal imkanlarının mövcudluğu; hazırlıq proseslərinin vəziyyəti; maddi-texniki ehtiyatlarla təmin edilməsi; kədr potensialı. Kətan alt kompleksində innovasiyanın effektivliyini təhlil edən B. Pozdnyakov, kətan samanlarının tərkibində olan lifin maya dəyərinin artımını nəzərə almaq zərurətini əsaslandırır. Müəllif həmçinin innovasiyanın tək-cə birbaşa təsirini deyil, həm də ətraf mühitə təsirlərlə bağlı dolayı təsirini də nəzərə almağı təklif etmişdir.

Bu tədqiqatlar Pallisterin müxtəlif sənayelərdəki şirkətlərdə innovasiyaların və onların effektivliyinin ölçülməsi üçün müxtəlif mexanizmlərdən istifadə edilməsinin zəruriliyi haqqında irəli sürdüyü tezisə doğruluğunu təsdiq edir. Eyni nəticəyə B. Qlassman gəlir ki, o, innovativ səmərəliliyin qiymətləndirilməsi üçün vahid məlumat toplusunu müəyyənləşdirir və ondan müxtəlif sənayelərdəki bütün şirkətlər üçün istifadə edilə bilməyəcəyi qənaətinə gəlir. Buna görə də, Qlassman konkret sənaye sahələrində şirkətlərin innovasiya prosesinin xüsusiyyətlərini xarakterizə edən subyektiv ölçülərdən istifadə etməyi təklif edir və şirkətlərin ehtiyaclarına uyğun olaraq metriklərin seçilməsinə dair tövsiyələr verir (Трачук А.В. 2019: с.5).

2.3. İşğaldan azad edilmiş rayonlarda sənaye müəssələrinin innovativ inkişafında beynəlxalq təcrübədən istifadə

ABŞ-da 1930-cu illərdən sənaye potensialının və ixrac strukturunun genişləndirilməsi məqsədilə sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi məqsədilə sənaye zonalarının və sənaye parklarının yaradılmasına üstünlük verilir. Elmin və kapitalın köməyi ilə texnoparklar müasir texnologiyaların istifadəsi, inkişafı və tətbiqi üzrə mürəkkəb prosesi təşkil etməyə nail olublar.

Elmi-tədqiqat müəssisələrinin əldə etdikləri elmi nəticələrin istehsal proseslərində tətbiqi üçün əlverişli iqtisadi şərait vardır. Belə ki, texnoparklar kəşf və ixtiraların praktikada tətbiqi naminə lazımı investisiya materiallarının cəlb olunması, istehsalın proseslərinin effektiv təşkil edilməsi və beynəlxalq , elmi-texniki, elmi-iqtisadi əməkdaşlığın mükəmməl formalaşdırılması üçün çevik və səmərəli iqtisadi mexanizm kimi çıxış etmək üçün çox əlçatan imkanlara sahibdir.

Kaliforniyanın Stenford Universitetində 1951-ci ildə dünyanın ən səmərəli və ən böyük və texnoparklarından biri olan Silikon Vadisi yaradılıb. Təxminən dünyada kompüterin istehsalının iyirmi faizi burada həyata keçirilir. Həmin texnopark sənayedə dünya informasiyasının dizayn potensialının on beş faizinə, layihə potensialının isə otuz faizinə malikdir.

8000-dən çox şirkət və firma yüksək texnologiyaların hazırlanması, tətbiqi, rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalı və ixracında Silikon Vadisi Texnoparkında fəal iştirak edir. Dünyanın yüzə qədər ən böyük şirkəti öz elmi-texnoloji və istehsal mərkəzlərini açıb. Şimali Karolinadakı universitetləri və tədqiqat mərkəzlərini özündə cəmləşdirən əlliyyə yaxın tədqiqat və inkişaf firmasını cəmləşdirən Utah Texnologiya Parkları Universiteti 120 tətbiq firmasının daxil olduğu Boston Route 128 Araşdırma Parkı, Massaçusets Texnologiya İnstitutu, Massaçusets Texnologiya İnstitutu və Üçbucaq Parkı ən səmərəli texnologiya parklarından biridir.

Yaponiya yüksək texnologiyaların inkişafı, inkişafı və tətbiqi üzrə dünyanın aparıcı mərkəzlərindən birinə çevrilib. O ölkənin iqtisadi siyasətinin ən əsas strateji

istiqlalatlərində ali intellektlər, kəşflər və ixtiralar, eləcə də elmi yeniliklər dayanır.

İqtisadi mexanizm kimi texnopark statuslu texnopolislərin Yaponiyada səmərəli istifadəsinə diqqət yetirilir. 1960-cı illərin əvvəllərindən dövlətdə texnopolislərin yaradılmasına başlanılıb. O zaman Yaponiya hökuməti ən yüksək texnologiyanın işlənilib hazırlanmasını və tətbiqini iqtisadi siyasətinin strateji hədəfi kimi müəyyən etdi. Texnopolis yüksək inkişaf etmiş istehsalatdır, elmi-texniki yeniliklərə nail olmaq üçün təhsilin və elmin qarşılıqlı cəhətdən sintezinin və inteqrasiyasının əsasında fəyanmışdır.

Texnopolislərin yaranması və inkişafı dünya təcrübəsində bilavasitə Yaponiyayla əlaqəlidir.

Ölkəmizdə texnika və elmin ən çağdaş texnologiyaların əsasında inkişaf etməsini dəstəkləmək, real iqtisadi proseslərdə innovativ elementləri tətbiq etməyə imkan verən kəşflərin işlənərək hazır edilməsinə əlavə stimula vermək, işin təşkilinə nail olmaq. kəşflər, robotların mürəkkəb cihazların və başqa qabaqcıl, texnopolislərin istehsalında öz bacarıqlarını praktiki elmi və texnoloji proseslərə yönəltmək, elm və innovasiya ilə yüksək rəqabətə davamlı istehsal şəbəkələri yaratmaq üçün müvəffəqiyyətlə işlədilir.

Tsikuba texnopolisində 145.000 işçi işləyir ki, onların bir çoxu alimlər və tədqiqatçılar, ali ixtisaslı mühəndislərdir. Həmin texnopolisdə 420-dən çox tətbiqi firma və şirkət, tibb institutları, bioelektronika, kompüter texnologiyaları mərkəzi və üç universitet var.

Müasir texnologiyaların tətbiqi hesabına "Araz vadisi iqtisadi zonası" sənaye parkında, Cəbrayıl rayonu ərazisində, Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda sənaye və emal müəssisələri yaradılacaq.

Dövlət başçımız oktyabrın 4-də Araz Vadisi İqtisadi Zonasının "Sənaye Parkının yaradılması" haqqında sərəncam imzalayıb. Sənaye Parkının fəaliyyətinin təşkil edilməsinin və ərazisindəki infrastrukturların (sosial, inzibati, sənaye, yanğından mühafizə, nəqliyyat, rabitə, kanalizasiya, su, qaz təchizatı, istilik, elektrik təminatı və başqa infrastruktur obyektləri) yaradılması məqsədilə dövlət

AR-nın 2021-ci il büdcəsi, AR İN İşğala məruz qalmış ərazilərin yenidən bərpa edilməsi və qurulması üçün ayrılan puldan respublikaya ilk olaraq 500 min manat vəsait daxil olacaq. Qərar da qeyd olunub ki, işğaldan azad edilmiş Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun Araz çayı boyu ərazisinin əsasən düz relyefə malik olması və rayonun cənubuna giriş qapısı sənaye parkının yaradılmasına əlverişli şərait yaradır.

Sənaye parkının açılışı ilə Şərqi Zəngəzur rayonunun cənub tərəfində - Cəbrayılın qədimi Xudafərin körpüləri istiqamətində sərhəd-keçid məntəqəsinin açılışı daha səmərəli olacaq. Həmçinin, Cəbrayıl rayonunda logistika idarəsinin, müxtəlif xidmət və innovasiya sənaye strukturlarının, eləcə də tikinti materialları hazırlanması idarələrinin ərsəyə gətirilməsi işğaldan qurtarılmış digər rayonların da bərpasında fayda verəcəkdir (<http://interfax.az/view/846570/az>).

Yeni istehsalat infrastrukturuna sahib olan sənaye parkının təşkil edilməsi respublikamızda istehsal sahələri və onun innovasiya istiqamətinin inkişafını nəzərdə tutan dövlət siyasətinin gerçəkləşdirilməsinə, ölkə iqtisadiyyatının tarazlı inkişafının təmin olunmasına və sənaye sahələrinin inkişafına yönəldilmişdir. Müasir texnologiyaların, investisiyaların cəlb olunması, qıraq regionlarda məşğulluğun təmin edilməsi, rəqabətqabiliyyətli, idxalı əvəz edən məhsulların istehsalının, ümumilikdə, ölkə iqtisadiyyatının ixrac qabiliyyətinin artırılması, respublikanın qeyri-neft sektorunun davamlı şəkildə inkişafı və həmçinin sənaye parklarının yaradılması kimi qabaqcıl vəzifələrin icrasına görə xüsusən əhəmiyyətlidir. Həmin istiqamətlərdə işlər görülmüş, beynəlxalq təcrübə daima mənimsənilmiş və müvafiq normativ-hüquqi sənədlər hazır edilmişdir.

Sənaye parklarının ölkə ərazisində yaradılması bəzi dövlət proqramlarında, eləcə də, AR Dövlət başçısı 26 Dekabr 2014-cü il tarixli 964 nömrəli Sərəncam ilə təsdiq olunmuş "Azərbaycan Respublikasında sənayenin tərəqqisinə dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı"nda qeyd olunmuşdur .

Ölkəmizdə bu sahədə xarici ölkələrin təcrübəsinin istifadəsi istiqamətində davamlı tədbirlər icra olunur. O cümlədən, Türkiyənin Türk Əməkdaşlıq və İnkişaf İdarəsinin (TİKA), BMT-nin Sİ Təşkilatının (UNIDO) ekspertlərinin məsləhətləri

diqqətə alınmaqla o üzrə uyğun təkliflər tərtib edilmiş, bəzi ardıcıl tədbirlər aparılmışdır. 24 Aprel 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 865 nömrəli Fərmanilə “Sənaye parkları haqqında Nümunəvi Əsasnamə” təsdiq olunmuşdur. Bu Fərmanla müəyyənləşmişdir ki, sənaye parkı - sahibkarlıq fəaliyyətinin reallaşması üçün vacib idarəetmə qurumlarına və infrastruktura sahib yeni texnologiyaların tətbiq edilməsi yoluyla rəqabətə qabil məhsulun istehsal edilməsi və sahibkarların səmərəli fəaliyyətinə və inkişafına kömək edən xidmət məqsədləri üçün istifadə edilən sahədir.

Sənaye parkının təchizinin səbəbləri aşağıdakılardır:

- İnnovativ və yüksək texnologiyalara əsaslanan rəqabətə davamlı sənaye istehsalının çiçəklənməsi, xidmət göstərilməsi üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsi və o sahədə sahibkarlığa dəstək edilməsi;

- İqtisadiyyatın, eləcə də qeyri-neft sferasının davamlı inkişafının təmin olunması;

- Xarici və yerli investisiyalar üçün ölkənin münbitliyinin artırılması;

- İstehsal sahəsində əmək qabiliyyəti olan əhalinin işlə təmin olmasının artımı.

Qanunlar çərçivəsində, sənaye parklarında aşağıdakı həvəsləndirici tədbirlər tətbiq olunur:

- gömrük və vergi sahələrində stimullaşdırıcı proqramlar (AR Vergi Məcəlləsinə və “Gömrük tarifi haqqında” AR Qanununa uyğun olaraq, sənaye parklarının sakinləri qeydiyyatı alındıqları zamandan 7 il müddətinə gömrük rüsumlarından, istehsal məqsədi ilə idxal etdikləri texnikanın, texnoloji qurğuların və avadanlıqların idxalında ƏDV-dan, mənfəət, yaxud da gəlir vergisindən və eləcə də 10 il müddətinə torpaq, əmlak vergisindən azad olunurlar);

- sənaye parkının infrastruktur ilə təchiz olunması;

- torpağın sahəsinin icarə ödənişinin minimallaşdırılması tədbirləri;

- inzibati prosedurların asanlaşdırılması;

- Biznesin effektivliyi üçün xidmətlərin təşkili.

İşğaldan xilas edilmiş torpaqlarda abadlıq və quruculuq işlərinin müvəffəqiyyətlə təşkil edilməsi, o cümlədən insanların stabil məskən salmasının

təmini məqsədi ilə dayanıqlı və rəqabət aparmaq iqtidarında olan iqtisadiyyatın yaradılması, həmin sahə üzrə özəl-dövlət tərəfdaşlığının inkişafı və vacib stimulların tətbiq edilməsinin önəmi diqqətə alınaraq, AR Dövlət başçısının 28 May 2021-ci il tarixindəki 1347 nömrəli Fərmanilə Ağdamda Ağdam Sənaye Parkı yaradılmışdır. Hazırda Ağdam Sənaye Parkında zəruri infrastrukturun təşkil edilməsi üzrə işlər aparılır

(<https://www.economy.gov.az/article/s%C9%99naye-park%C4%B1/21403>).

Dövlətimizin ərazisinin bütövlüyü əldə edildikdən sonra NMR - la nəqliyyat-kommunikasiya xətlərinin bərpa edilməsi və həmin yöndə daşınmaların gerşəkləşməsi üçün mükəmməl fürsətlər yarandı. İşğal altından azad olunmuş torpaqlara nəqliyyat-logistika imkanlarından istifadə və iqtisadi fəaliyyətin canlanması, dayanıqlı məskən salma bölgələr üzrə iqtisadi-ticari əlaqələri yüksəldəcəkdir.

Təxmin olunan strateji istiqamətlərin müvəffəqiyyətlə icrası üçün regionda ticarət, logistika və başqa xidmət sahələrinin reallaşması, eləcə də, müasir texnologiyalara və “yaşıl enerji” konsepsiyasını baza götürən innovativ sənaye və rəqabətqabiliyyətli sferalarının, həmçinin tikinti materiallarının istehsal edilməsinə dəstəyin olması çox əhəmiyyətlidir.

İşğaldan azad edilmiş Şərqi Zəngəzurun Arazboyunca olan sahələrinə, xüsusilə də düzənlik struktura və o regionun cənubunda giriş qapısı mövqeyinə malik olması sənaye parkının təchizi üçün münbit şərait verir.

AR Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndi əsas tutularaq aşağıdakı şəkildə qərarlar alınıb:

1-ci maddə Şərqi Zəngəzurdə, Cəbrayılın ərazisinin daxilində “Araz Vadisi İqtisadi Zonası” yaradılması ilə bağlıdır. Bu zona sənaye parkıdır.

2-ci maddənin birinci bəndində bildirilib ki, “Araz Vadisi İqtisadi Zonası” Sənaye Parkı (bundan sonra - Sənaye Parkı) biznesin təşkil edilməsi üçün zəruri infrastrukturunu və idarəetmə vasitələri olan, logistika işinin təşkili, yeni texnologiyaların tətbiqilə sənaye sahəsində rəqabətə davamlı məhsulun istehsal, emal (təkrar emal) və satış edilməsi, həmçinin xidmətlərin göstərilməsi üçün

istifadə olunan, sahibkarların inkişafına və effektiv çalışmasına dəstək olan ərazidir;

2.-ci maddənin 2-ci yarımmaddəsində isə bu Sənaye ərazisinin fəaliyyətinin təşkil edilməsi və bu fəaliyyətə rəhbərlik edilməsi həmçinin bu ərazisinin inkişafıyla əlaqədar tədbirləri AR in tabeliyində İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyi aparacaqdır.

Sonrakı maddədə isə Sənaye Parkının fəaliyyətinin təşkil olunması və onun mövcud olduğu ərazidə infrastrukturun yaradılması üçün AR-nin 2021-ci il dövlət büdcəsindən işğaldan azad olunmuş ərazilərin yenidən qurulması məqsədilə nəzərdə tutulmuş vəsaitdən AR İN-nə ilkin olaraq (beş yüz) min manat ayrılması haqqında bəhs olunub (<https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/araz-vadisi-iqtisadi-zonasi-senaye-parkinin-yaradilmasi-haqqinda-1633380947>).

III FƏSİL. İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ RAYONLARDA SƏNAYENİN İNNOVATİV İNKİŞAFININ VƏ STRUKTURUNUN FORMALAŞMASININ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Rayonlarda qabaqcıl texnologiyalara əsaslanan texnoparklar və innovasiya mərkəzlərinin yaradılması

Çağdaş iqtisadi münasibətlər həddindən artıq qarışıqdır və insan fəaliyyətinin müxtəlifliyi üçün zəmin hazırlamaq üçün hesablanmışdır. İqtisadi əlaqələrin necə qurulmasından, bu quruluşun hansı prinsiplər əsasında təşkilindən asılı olaraq onun hansı vəzifələri həll etməyə qadir olduğunu, cəmiyyətin, müxtəlif sosial qrupların hansı ehtiyaclarını qarşılıyacağını müəyyən etmək olar.

İstənilən müasir iqtisadi sistemin normal fəaliyyətinin təmin edilməsində dövlətin mühüm rolu vardır. Dövlət mövcud olduğu bütün dövrlərdə asayışın, qanunçuluğun qorunması, milli müdafiənin təşkili vəzifələri ilə yanaşı, iqtisadi sahədə müəyyən funksiyalar yerinə yetirmişdir.

Azərbaycan Respublikasının subyektlərinin dövlət orqanları texnologiya parklarının fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi sahəsində aşağıdakılar vasitəsilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərirlər:

1) Azərbaycanda texnologiyalar parklarının yaradılması, istismarı və çiçəklənməsi fəaliyyətin idarə edilməsi üzrə müəssisələrarası komissiyanın işinə cəlb olunmaqla yüksək texnologiyalar sahəsi;

2) Azərbaycan Respublikasının subyektlərinin orqanları tərəfindən texnoparkların idarə edilməsi şirkətinə, təsisçilərinə və ya rezidentlərinə əmlak, maliyyə vəsaitləri, qanunvericilikdə mövcud olan tutulmalardan azad etmə, informasiya dəstəyi və digər yardımlar göstərməklə texnoparklara dövlət dəstəyinin göstərilməsi lazımdır.

3) əlaqədar təsərrüfat subyektləri ilə şəbəkə yaratmaq, bu sahənin istehsalatının nəticəsini alıcıların qarşısına çıxarılmasına kömək etmək, nəticələrin qorunması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının təsis qurumlarının orqanları vasitəsi ilə gerçəkləşən informasiya və konsultasiya dəstəyinin

göstərilməsi; intellektual fəaliyyətin artırılması və texnoparkların inkişafına köməklik göstərən digər tədbirlərin yaradılması əsas mühüm şərtlərdəndir.

Texnoparkların yaradılması və fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin əsasları AR-nın innovativ inkişafını tezləşdirmək, onun innovativ məhsul və xidmətlərə olan ehtiyacını ödəmək, bu cür mal və xidmətlərin daxili və xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətini artırmaq, elmin, təhsilin və istehsalın inteqrasiyası və digər iqtisadi və ictimai problemlərin həlli.

Texnoparkların təşkil edilməsi və fəaliyyətdə olma sahəsində dövlət tənzimlənməsinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- 1) bu qanunun tətbiqi ilə bağlı məsələlərin həllində qanunçuluq və dürüstlük;
- 2) həyata keçirilməsi zamanı qəbul olunmuş qərarların aşkarlığı;
- 3) texnoparklara dövlət dəstəyi tədbirlərinin məqsədyönlü istifadəsi;
- 4) texnoloji parklar arasında birinci olmaq mübarizəsinin saxlanması;
- 5) texnoparkların irəliləməsinin müvafiq istiqamətləri çərçivəsində onlara dövlət köməyi qazanılmasına bərabər çıxışın təmin olunması;
- 6) idarəetmə şirkətinin və texnoparkların rezidentlərinin daxili və ölkədənkənar bazarlarda hüquq və qanuni mənafelərinin müdafiəsi;
- 7) texnoparklara dövlət dəstəyi almaq üçün təşkilatların bərabər çıxışının təmin edilməsi;
- 8) elmi, elmi-texniki, innovativ fəaliyyətin stimullaşdırılması. Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən siyasət sənayenin inkişafına, əhalinin sosial-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsinə, yoxsulluğun azaldılmasına, istehsalda sənaye sahələrinin artırılmasına, yeni istehsal sahələrinin yaradılmasına, əhalinin əsas qida məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsinin yüksəldilməsinə və əhalinin sosial-iqtisadi çiçəklənməsinin təmin edilməsinə yönəlmişdir. Tikinti materialları üzə bu sektorun ÜDM-də payının 2013-cü ildəki 30,2%-dən 2018-ci ildə 38,6%-ə yükləndilmişdir, 2023 cü ildə isə 41.2 % olacağı gözlənilir. (Государственная Программа Азербайджанской Республики «О национальной стратегии в развитии науки на 2009-2015 годы).

İnnovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi uzunmüddətli dayanıqlı iqtisadi inkişafın təşkili, biliklər iqtisadiyyatının qurulması, yüksək texnologiya və məhsulların (işlərin, xidmətlərin) yaradılmasının sürətinin artırılmasının əsas istiqamətlərindən biri olacaqdır. Bu baxımdan elmin ölkəmizdəki tarixi və dünyadakı tendensiyaları əsasında inkişafına üstünlük veriləcək, dünya elminə səmərəli şəkildə qaynayıb-qarışma prosesi davam etdiriləcəkdir.

İnnovasiyaların tətbiqi ilə əməkətutumlu sahələr elmtutumlu sahələri əvəzləyəcək belə olduqda insanlar öz sağlamlıqlarına və istirahətlərinə kifayət qədər vaxt ayırmış olacaqlar. Eyni zamanda, elmin maliyyələşdirilməsinə dövlət büdcəsi vəsaitləri ilə yanaşı, digər mənbələr də stimullaşdırılacaq ki, bu da son nəticədə elmi fəaliyyətlə məşğul olan işçilərin sosial müdafiəsini gücləndirəcək və insan kapitalı axınının qarşısını alacaq, kapitalın repatriasiyasına səbəb olacaq.

Ölkədə novatorçu iqtisadiyyatın bünövrəsinin qoyulması məqsədilə elmlə istehsalat arasında əlaqələr möhkəmlənəcək, tətbiqi elmi tədqiqatların bazar tələblərinə uyğun aparılması üçün zəruri mexanizmlər yaradılacaqdır. Ölkədə innovativ fəallığın artırılması, innovativ fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün zəruri mexanizmlərin araya-ərsəyə gəlməsi, novatorluq potensialdan effektiv istifadənin və inkişafının təmin edilməsi yolu ilə rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalının stimullaşdırılması məqsədilə dövlət dəstəyi tədbirləri həyata keçiriləcək və müvafiq qanunvericilik bazası yaradılacaqdır.

İnnovativ sahibkarlığın inkişafı və yeni fəaliyyət növlərinin və məhsulların inkişafı üçün əlverişli mühitin formalaşdırılması ilə yanaşı, mütərəqqi texnologiyaların transferi və inkişafı üzrə tədbirlərin gücləndirilməsi, inkişafı üçün texnoparkların və innovasiya zonalarının yaradılması nəzərdə tutulur. yüksək texnologiyalı məhsul və texnologiyaların tətbiqi (http://physics.gov.az/future_ru.pdf).

Sumqayıt İkinci Dünya Müharibəsindən dərhal sonra kimya sənayesinin və alüminium sənayesinin mərkəzi kimi salınmışdır. Zaman keçdikcə o, respublikanın demək olar ki, ikinci ən böyük şəhərinə çevrildi. Paytaxtla birlikdə Abşeron yarımadasının 3,5-4 milyona yaxın insanın yaşadığı iri miqyaslı urbanizasiya zonasını yaradır. 1990-cı illərin əvvəllərində sənaye istehsalının azalması Sumqayıt

zavodlarına güclü təsir göstərdi. Köhnə avadanlıq, ixtisaslı kadr axını bir çox sənaye sahələrini lazımsız etdi.

Lakin son illər Sumqayıt yenidən canlanmağa başlayıb. Alüminium zavodu, sonra boru zavodu, kimya istehsalı işə başladı. Nisbətən qısa müddət ərzində burada unikal sənaye kompleksi - Sumqayıt Texnoparkı (STP) tikilib. Yeni sənaye meydançası dövlət iştirakının və biznes təşəbbüsünün sintezinin nəticəsi idi. 45 hektar ərazidə yerləşir, zavod binalarının ümumi sahəsi 14 hektardır. Texnoparkın yaradılmasında əsas məqsəd ilk növbədə ölkənin elektrik enerjisi sənayesi üçün məhsul istehsal edən fabriklərin və istehsal xətlərinin tikintisi olacaq. Burada iyirmiyə yaxın istehsalat obyektı tikiləcək. Müxtəlif bölmələrin yüksək gərginlikli kabelləri, enerji və paylayıcı avadanlıqlar - bu, STP-də istehsalına başlanacaq məhsulların tam siyahısı deyil.

Elektrik enerjisi sənayesi ölkə iqtisadiyyatının perspektivli sahələrindən biridir. Azərbaycan ölkənin artan iqtisadiyyatı üçün lazım olan enerji istehsal potensialının inkişaf etdirilməsi sahəsində regional liderə çevrilib.

Elektrik enerjisinin tranzitinin və ixracının artırılması, generasiya qurğularının və ötürücü infrastrukturun potensialının artırılması dövlətdən müvafiq avadanlıq və materialların alınmasına yüz milyonlarla dollar sərmayə qoymasını tələb edir. Halbuki indi lazımı komponentlərin əksəriyyəti ölkədə istehsal olunacaq.

Yaxın vaxtlarda STP məhsulları digər ölkələrə də ixrac olunacaq.

İxrac üçün ilk iddiaçı diametri 800 millimetərə qədər olan plastik borular olacaq. Artıq Sumqayıtda onların istehsalı üçün zavod fəaliyyətə başlayıb. Üstəlik, MDB məkanında ilk dəfə olaraq 16 atmosfer təzyiqinə tab gətirə bilən boruların istehsalına başlanılır. Onların tətbiqi sahəsi kabellərin çəkilməsi, kiçik su elektrik stansiyalarının tikintisi, həmçinin qaz və su təchizatı sistemlərinin, kanalizasiyanın yaradılmasıdır. İlk mərhələdə müəssisənin istehsal gücü ildə 20 min ton olsa da, gələn ilin sonunadək məhsulun həcmi və çeşidini iki dəfə artırmaq planlaşdırılır. Texnoparkın ərazisində yerləşən digər müəssisə mis və alüminium elektrik çubuqları istehsalı zavodu olub.

Üç min kvadratmetr sahədə yerləşən müəssisə elektrik sənayesinin ciddi ehtiyacı olan ildə 30 min ton məhsul istehsal etmək gücündədir. STP sahəsində müasir kabel zavodu da yaradılmışdır: şirkətin çeşidinə 1, 6, 10, 35 və 110 kilovolt gərginliklər üçün nəzərdə tutulmuş müxtəlif en kəsikli kabellər daxildir. Zavodun gücü ildə 30 min ton alüminium və eyni miqdarda mis kabeldir, həmçinin sualtı quraşdırma üçün qurğuşunla hörülmüş kabellər istehsal edəcək. Müəssisə ixracyönümlü olacaq - 132 və 154 kilovoltluq kabellərin tədarükü üçün artıq xaricdən sifarişlər alınıb. Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə dekabr ayında 500 kilovolta qədər gərginlik üçün nəzərdə tutulmuş kabellərin istehsalı üzrə daha bir zavodun təməli qoyulmuşdur. İş adamlarının əmin olduğu kimi, MDB məkanında analoqu olmayan texnologiyalardan istifadə olunacaq. Bu gün dünyada innovativ texnologiyalardan istifadə edərək yüksək gərginlikli kabellər istehsal edə bilən cəmi yeddi müəssisə var. Sumqayıt Texnoparkının birinci mərhələsinin tikintisində 2300-dən çox insan iştirak edib və bütün STP müəssisələrinin layihə gücünə buraxılması ilə üç min nəfər daimi işlə təmin olunacaq. STP-nin elektrik təchizəti üçün 110/35/6 kilovoltluq qapalı tipli “Sumqayıt-3” yarımstansiyası tikilib. Cənubi Qafqazda ilk belə obyektədir. 200 meqavolt gücü ilə, buna baxmayaraq, az yer tutur və şəhərin ehtiyacları üçün idealdır (<https://ia-centr.ru/experts/iats-mgu/tekhnoparki-neneftyanaya-strategiya-azerbaydzhana/>).

Bu gün Azərbaycanın texnoparklarında və sənaye məhəllələrində 82 sahibkarlıq subyekti rezident kimi fəaliyyət göstərir. Day.Az-ın cümə günü Trend-ə istinadən məlumatına görə, bunu bu gün Bakıda keçirilən Azərbaycan-Almaniya biznes forumunda Azərbaycanın iqtisadiyyat nazirinin müavini Niyazi Səfərov deyib.

Nazir müavini qeyd edib ki, rezidentlərin sənaye parkları və məhəllələrində həyata keçirilən layihələrə investisiyalarının həcmi 5,7 milyard manat təşkil edib.

Nazir müavini qeyd edib ki, bu ilin 8 ayı ərzində Azərbaycanda istehsal sektorunda artım tempi ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 16 faiz təşkil edib: “Eyni zamanda, kimya sənayesində istehsalın artımı 30 faiz, sənaye 35 faiz” (<https://news.day.az/economy/1160449.html>).

Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi Azərbaycanda texnoparkların yaradılması ilə bağlı tədbirlər planı üzərində işləyir.

Nazirlikdən Trend-ə verilən məlumata görə, bu istiqamətdə işlər 2005-ci ilin 2-ci rübündən aparılır.

Rabitə Nazirliyi qeyd edib ki, bu sahədə fəaliyyət planına Azərbaycanın İT bazarının monitorinqi, bütün variantların təhlili, bu strukturların yaradılmasının mümkünlüyü, texnoparkların maliyyələşdirilməsi yolları daxildir.

Ernst & Young (E&Y) audit şirkətinin mütəxəssislərinin fikrincə, Azərbaycanda texnoparkların yaradılması daha çox ölkənin inkişafına xidmət edəcək. Azərbaycan belə bir struktur yaratmağa tam hazırdır. Ancaq bu hazırlığa baxmayaraq, bəzi çətinliklər də gözlənilir, o cümlədən maliyyə xərcləri, kadrların cəlb edilməsi və s.

E&Y araşdırmalarına görə, burada texnoparkların inkişafının dəqiq strategiyası müəyyən edilməli və vəsaitlərin ayrılmasına dövlət yardımı da göstərilməlidir.

Azərbaycanda texnoparkların yaradılması həm də yüksək maaşlı yeni iş yerlərinin açılmasına xidmət edəcək. Bu da öz növbəsində yerli mütəxəssislərin xaricdə iş tapması prosesinə mane olacaq. Texnoparklar müasir standartlara uyğun urbanizasiya olunmuş, sənaye obyektlərinin, elmi-tədqiqat və inkişaf şirkətlərinin biznes inkubatorunun, biznes və sərqi mərkəzlərinin, gömrük terminallarının, təhsil mərkəzlərinin və müxtəlif yardımçı obyektlərin yığcam şəkildə yerləşdiyi ərazilərdir (<https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/86127/>).

Azərbaycanın 2020-ci il üçün İnkişaf Strategiyasına uyğun olaraq innovativ sahibkarlığın inkişafı və yeni fəaliyyət sahələrinin və əmtəələrin inkişafı üçün layiqli şəraitin yaradılması ilə yanaşı, qabaqcıl texnologiyaların transferi və istifadəsi üzrə tədbirlərin gücləndirilməsi, habelə elm tutumlu məhsulların və texnologiyaların inkişafı və tətbiqi üçün sənaye parklarının və innovasiya ərazilərinin yaradılması.

1. 2005-ci ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasının bir çox şəhər və rayonlarında sənaye zonaları, sənaye parkları və aqroparklar yaradılmışdır; milli

iqtisadiyyatın klasterləşdirilməsi və şaxələndirilməsi istiqamətində işlər aparılır. Azərbaycan Respublikasında milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması istiqamətində müəyyən addımlar atılmış, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Elmi İnnovasiyalar Mərkəzi və Elmin İnkişafı Fondu yaradılmış, bu sahəni tənzimləyən qanunlar və normativ hüquqi aktlar qəbul edilmişdir.

Prezidentin 28 dekabr 2017-ci il tarixli sərəncamı ilə Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi yaradıldıqdan sonra KOS-ların dəstəklənməsi istiqamətində daha konkret addımlar atılıb. 26 iyun 2018-ci il tarixli fərmanla qurumun mandatı daha da formalaşdırılıb. Milli məqsədlərə nail olmaq, ÜDM-in artımını artırmaq, iş yerlərinin açılması, ixrac istehsalının artırılması istiqamətində addımlar atılır. Hazırda Azərbaycanda aşağıdakı texnoparklar və inkubatorlar fəaliyyət göstərir: Kuba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda biznes inkubatoru (Kuba), Mingəçevir Yüksək Texnologiyalar Parkı, Pirallahıda Yüksək Texnologiyalar Parkı (Bakı), Aran iqtisadi rayonunda (Gəncə) Biznes inkubatoru.

2012-ci ildə prezidentin sərəncamı ilə yaradılan Pirallahı Yüksək Texnologiyalar Parkı 50 hektar ərazidən ibarətdir. Bakı şəhəri yaxınlığında. Onun missiyası müasir rahatlıqlar, iqtisadi stimullar və biznes xidmətləri ilə biznes üçün əlverişli mühit təmin edən yüksək texnologiyalı iqtisadiyyatı təşviq etməkdir. Bununla belə, bu gün daha çox sənaye parkı kimi qəbul edilir, ona görə də kompüter xidmətləri göstərən mövcud şirkətlərin sayı azdır.

Həmçinin 2015-ci ildə Mingəçevir Yüksək Texnologiyalar Parkında rezident şirkət kompüter, planşet və digər elektron cihazların istehsalına başlayıb. Dövlət sənaye aqlomerasiyasını və parklarda klasterləşməni təşviq edir, müəssisələri tikinti, elmi-tədqiqat işləri və digər fəaliyyətlər üçün avadanlıqların idxalına görə ƏDV-dən azad edir. Azərbaycanın texnoparklarında və sənaye məhəllələrində 82 sahibkarlıq subyekti rezident kimi fəaliyyət göstərir.

Sənaye parkları və məhəllələrinin ərazisində həyata keçirilən layihələrə rezidentlərin investisiyalarının həcmi təqribən 3,3 milyard dollar təşkil edib. Bütün fəaliyyət dövründə texnoparkların və sənaye məhəllələrinin rezidentləri tərəfindən

882 milyon ABŞ dolları dəyərində məhsul istehsal edilib. Bu həcmdən 180 milyon dollarlıq məhsul ixrac edilib.

2. Azərbaycan hökuməti sənaye parkları və texnoparkların rezidentləri üçün vergi və gömrük güzəştlərinin müddətini də 7 ildən 10 ilədək artırmağı planlaşdırır.

3. Sənaye parklarının və texnoparkların nümayəndələri qeydiyyatı alındıqları tarixdən 10 il müddətinə gəlir vergisindən, torpaq vergisindən, əmlak vergisindən, maşın, qurğu və texnoloji avadanlıqların idxalı zamanı gömrük rüsumlarından azad ediləcəklər

(https://unece.org/fileadmin/DAM/SPECA/documents/kdb/2019/Moscow_event/7._Recent_developments_RUS.pdf).

3.2. Prioritet sahələr üzrə ərazi istehsal klasterlərinin və yerli xammala əsaslanan yeni sənaye müəssələrinin təşkili

İstehsal klasteri, müəyyən bir sahədə fəaliyyət göstərən, firmalararası ilə xarakterizə olunan təsərrüfat subyektlərinin, yəni müxtəlif ölçülü şirkətlər qruplarının və onların fəaliyyəti ilə bağlı digər təşkilatların məcmusundan ibarət idarəetmənin məkan və iqtisadi təşkilinin yeni formasıdır.

Əmək bölgüsü və ərazi yaxınlığı münasibətləri. İlk dəfə “klaster” anlayışı 1990-cı ildə Maykl Porter tərəfindən “Ölkənin rəqabət üstünlükləri” əsərində təqdim edilmişdir. Müəssisənin rəqabət qabiliyyəti əsasən regionun rəqabət qabiliyyəti ilə müəyyən edilir. Maykl Porter 10 sənayeləşmiş ölkənin inkişafını təhlil etdikdən sonra müəyyən etdi ki, klasterlərin yaranması iqtisadi inkişafın nəticəsi və sənayeləşmə prosesinin tərkib hissəsidir.

Maykl Porter “klaster” anlayışının aşağıdakı şərhini verdi - bir-biri ilə əlaqəli şirkətlər, ixtisaslaşmış təchizatçılar, xidmət təminatçıları, maliyyə institutları, müvafiq sahələrdəki firmalar, habelə onların fəaliyyəti ilə bağlı təşkilatların coğrafi cəhətdən cəmlənmiş qrupu.

Klasterlərə həmçinin tez-tez kanal və istehlakçı firmalar, bir-birini tamamlayan məhsul istehsalçıları, ixtisaslaşdırılmış infrastruktur təminatçıları,

təlim, məlumat, tədqiqat və standart qəbulu təmin edən hökumət və digər təşkilatlar daxildir; sənaye birlikləri, habelə özəl təşkilatlar.

Sənaye klasterləri inteqrasiya növünə və strukturunun mürəkkəbliyinə görə fərqlənir. Beləliklə, klaster hər hansı bir sənaye ilə məhdudlaşmır, bir-biri ilə əlaqəli və bir-birindən asılı olan müəssisələrin təşkili formasını təmsil edən, rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması imkanlarını təmin edən bir neçə əlaqəli sənaye sahəsinə təsir göstərir. regional iqtisadiyyat, həm də konkret iqtisadi sistemin və ya konkret regionun inkişafını qiymətləndirmək üçün mühüm meyardır. İstehsal klasterlərinin formalaşması istehsal zəncirinin inkişafına və məhsulun emalının dərinləşməsinə kömək edir və eyni zamanda məhsulun istehsalı üçün bir rıçaqdır. sənaye strukturunun tənzimlənməsi və optimallaşdırılması. Təşkilati struktur baxımından istehsal klasteri şaquli aqlomerasiyadır-inteqrasiya edilmiş müəssisələr, iri firmalar və ya korporasiyalardır.

Başqa sözlə, “istehsal klasteri” anlayışı müəssisələrin birləşməsi deməkdir. birgə inkişafın məqsədi. Klaster bir və ya bir neçə istehsal zəncirinin coğrafi cəhətdən lokallaşdırılmış müəssisələrinin birliyi kimi müəyyən edilə bilər.

Klasterin əsasını istənilən sahədə sənaye müəssisələrinin yüksək konsentrasiyası təşkil edir ki, bu da istehsalın maya dəyərinin aşağı salınmasına, iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılmasına, habelə bazar çərçivəsində sənayenin və müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına kömək edir.

Şaquli inteqrasiyaya əsaslanan klasterin formalaşdırılması müəssisə əməliyyatlarının maya dəyərini azalda bilər, istehsalın və marketinqin davamlılığının artırılmasına töhfə verir, istehsal, xammal təchizatı, marketinq, qiymətqoyma və s. sahəsində rəqabət üstünlükləri əldə etməyə imkan verir. müəssisənin bazar dalğalanmalarına həssaslığını artırmağa imkan verir; sənaye klasterlərinin yaradılması müəssisənin yüksək texnologiyalı və yüksək gəlirli sahələrə daxil olması üçün giriş maneələri yaradır (<http://sapsan-logistics.ru/chto-takoe-proizvodstvennyy-klaster>).

Klaster müəyyən bir istiqamətdə özünü təmin edən yerli istehsal və ya xidmət sahəsinin dəyişdirilə bilən elementidir. İqtisadi klaster müəyyən bir sahədə

(şirkətlər, korporasiyalar, universitetlər, banklar və s.) cəmləşmiş bir-biri ilə əlaqəli təşkilatlar qrupudur: məhsulların, komponentlərin və ixtisaslaşdırılmış xidmətlərin tədarükçüləri, infrastruktur, tədqiqat institutları, universitetlər və bir-birini tamamlayan və digər təşkilatlar. ayrı-ayrı şirkətlərin və bütövlükdə klasterin rəqabət üstünlüklərini artırmaq. Klaster öz iştirakçılarının qarşılıqlı rəqabəti, onun iştirakçılarının əməkdaşlığı, regionun unikal kompetensiyalarının formalaşdırılması, müəyyən ərazidə müəssisə və təşkilatların cəmləşməsinin formalaşması xüsusiyyətlərinə malikdir. Klasterlər ortağ dəyər zənciri daxilində təşkilatlar və sosial qruplar arasında qarşılıqlı əlaqə formalarından biridir. Klasterlər holdinqlərdən, peşəkar assosiasiyalardan, texnoparklardan, sənaye parklarından və rayonlarından, regional innovasiya sistemlərindən, ərazi istehsal komplekslərindən və sənaye aqlomerasiyalarından fərqləndirilməlidir. Klaster təşəbbüsü klaster yaratmaq və inkişaf etdirmək üçün idarə olunan bir prosesdir. Klaster siyasəti dövlət və ictimai təşkilatlar tərəfindən klasterlərin və klaster təşəbbüslərinin artımının stimullaşdırılması prosesidir (Desrochers P., Sautet F.C. Based Economic Strategy, Facilitation Policy and the Market Process).

Region üzrə siyasət inkişaf siyasətinin mühüm tərkib hissələrindən biridir və bütövlükdə bu siyasətin həyata keçirilməsinə xidmət edir. Regional iqtisadiyyatın inkişafı siyasətinin əsas xüsusiyyətlərindən biri özəl sektorun, xüsusilə də kiçik sahibkarlığın hərtərəfli dəstəklənməsi, onun daha da genişləndirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması, bu sahədə dövlət tərəfindən müxtəlif yardım və stimullaşdırma mexanizmlərindən istifadə edilməsidir.

Regional siyasətin həyata keçirilməsində hər bir rayonun coğrafi şəraitinin və bu regionun əhalisinin tarixən işlədiyi ərazinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Çünki hər bir rayonun əhalisi müxtəlif sahələr üzrə ixtisaslaşmış və təkmilləşir.

Məsələn, ölkənin və onun regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının ədalətlik və səmərəlilik prinsipləri real vəziyyətlə əlaqələndirilməlidir. Eyni zamanda, ölkə üçün prioritet sahələrin inkişafının 73 regionda iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin və infrastrukturun inkişafı ilə nə dərəcədə düzgün əlaqələndirildiyini nəzərə almaq lazımdır (Qurbanova T.H. 2011).

Ötən əsrin 70-80-ci illərində Azərbaycanda geniş vüsət alan sənayeləşmə ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu dövrdə sənayenin inkişafına külli miqdarda vəsait yönəldildi, bir sıra iri sənaye müəssisələri yaradıldı, ölkə üçün yeni qeyri-ənənəvi istehsal müəssisələri yaradıldı, sənayenin şaxələndirilməsi sürətləndirildi. Eyni zamanda, sənayenin kadr potensialını gücləndirmək üçün tələbələrin Sovet İttifaqının aparıcı universitetlərinə kütləvi şəkildə göndərilməsi təcrübəsi geniş vüsət almışdır.

Sovet İttifaqının dağılması ilə başlayan və müstəqilliyin ilk illərinə qədər davam edən böhran dövründə iqtisadiyyatın bütün sahələri kimi sənaye də tənəzzülə uğradı.

1997-ci ildən ölkədə siyasi və iqtisadi sabitliyin bərqərar olması ilə sənaye istehsalında artım müşahidə olunur. Müstəqillik dövründə sənayenin inkişafında, ilk növbədə, neft-qaz sektoruna yatırılan xarici sərmayələr həlledici rol oynamış, bu sahənin həm bilavasitə, həm də dolayısı ilə inkişafı digər sənaye sahələrinin də dirçəlişinə təkan vermişdir. Bu dövrdə sənaye müəssisələri də özəlləşdirildi, bazar iqtisadiyyatı institutları yaradıldı.

https://azertag.az/xeber/Azərbaycan_Respublikasında_sənayenin_inkisafına_dair_2015_2020_ci_illər_üçün_DOVLAT_PROQRAMI-821350).

3.3. Sənayenin yeni inkişaf modelinin tətbiqi və qeyri-neft ixracının stimullaşdırılması

Neft və qaz ixracına əsaslanan Azərbaycan iqtisadiyyatında mədənçıxarma sənayesi prioritet olaraq qalır və ölkənin ÜDM-də kənd təsərrüfatının payı yüksək deyil. Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün çox vacib olan proseslərin gedişində postsovet məkanının digər ölkələrində olduğu kimi ölkəmizdə də da ümumi ixracın təqribən doxsan faizini təşkil edən neft və neft məhsullarının eksportu azalıb. Dünya bazarında həssas həcmdə olan neft qiymətləri kənd təsərrüfatının inkişafının təmin edilməsinin və ölkə ixracının şaxələndirilməsinin misilsiz əhəmiyyət kəsb etməsinə səbəb olmuşdur.

Ölkə ərazisinin 55,1 faizi kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardır. Bu ərazilərin 30,1 faizi əkin üçün istifadə olunur. Neft hasilatı Azərbaycan Respublikasının milli gəlirinin əsasını təşkil edir, onun ÜDM-i 50% neft sektoru hesabına doldurulur. Respublika iqtisadiyyatının onilliklər boyu sadıq qaldığı ölkə inkişafının ixrac-xammal modelindən uzaqlaşmaq istəyi şaxələndirmə və modernləşmə ideya və prinsiplərinə əsaslanır.

Bu məqsədlə son illər Azərbaycanda iqtisadiyyatın hasilat sahələri deyil, onun emal sənayesi - maşınqayırma, elektrotexnika və yüngül sənaye, kənd təsərrüfatı, eləcə də xidmət sektoru sürətlə inkişaf edir. Eyni zamanda, Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-emal sektorlarının fəaliyyətində son vaxtlar əldə edilmiş müsbət nəticələrə baxmayaraq, onların dinamika kifayət qədər sabit olaraq qalır. Respublika iqtisadiyyatının əsasını təşkil edən neft hasilatı sektoru qeyri-xammal sektorunda üstünlük təşkil edir, bütövlükdə ölkənin təbii, sənaye, texniki və intellektual potensialına mənfi təsir göstərir.

Bu səbəbdən də iqtisadiyyatımızın qarşısında duran ilkin vəzifələrdən biri də tempinə görə neft sektorunu qabaqlayan qeyri-emal sektorunun davamlı inkişafının yollarını tapmaqdır. Müəlliflərin fikrincə, Azərbaycana oxşar xammal yönümlü xarici ölkələrin təcrübəsi mühümdür və lazımınca qiymətləndirilmir. Bu, xüsusilə

iqtisadiyyatın qeyri-emal sektorunun davamlı inkişafının təmin edilməsi üzrə dövlət siyasəti ilə əlaqələndirilir.

Bir sıra ölkələrdə iqtisadiyyatın diversifikasiyası artıq mənimsənilib - bunlar Norveç, Malayziya, İndoneziya, Sinqapur; bəzi ölkələr keçid mərhələsindədir, məsələn, Əlcəzair, Nigeriya; Anqola, Qazaxıstan, İran, Küveyt, Səudiyyə Ərəbistanı kimi xeyli sayda ölkə öz iqtisadi əsaslarına diversifikasiya və modernləşdirmənin tətbiqi üçün qısa və uzunmüddətli perspektivlərə malikdir.

Keçən əsrin 80- 90-cı illərdə Norveç, Hollandiya, Latin Amerikasına və Şərqi Asiyanın ixrac çevikliyinin və rəqabət qabiliyyətinin artmasına səbəb olan daxili və xarici çağırışlara və imkanlara yönəlmiş sənaye diversifikasiyası idi. Bir sıra ölkələrin iqtisadiyyatlarının inkişafının müsbət sübutları sənayeləşmə istiqamətində milli prioritetlərin inkişafının vaxtında qəbul edilməsinin və dəyişdirilməsinin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu nümayiş etdirməyə imkan verir.

Qabaqcıl ölkə təcrübəsinin öyrənilməsi və nəzəri və praktiki cəhətdən dərk edilməsi Azərbaycan Respublikasında qeyri-resurs sahələrinin yüksək səmərəliliyinin və rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsi üçün əsas ola bilər. Eyni zamanda, qeyri-emal sektorunun sürətləndirilmiş artımı üçün makroiqtisadi siyasətdə işlənilmiş metod və yanaşmaların təhlili respublikanın qarşısına qoyulan strateji məqsədlərin həyata keçirilməsinə və bütövlükdə respublikamızın uğurlu iqtisadi artımına təsir etməyə bilməz.

Neft hasil edən və ixrac edən ilk on ölkədən biri olan Norveç neft gəlirlərinin milli iqtisadiyyata mənfi təsirinin qarşısının alınmasında ən faydalı təcrübəyə malikdir. Bu məsələdə dövlət milli iqtisadiyyatın neft asılılığından azad edilməsinə töhfə verən bütün tədbirlər kompleksini həyata keçirdi.

Bunlar aşağıdakılardır:

- iqtisadiyyatın sənaye sahələrini qorumaq və dinamik inkişaf etdirmək məqsədilə transfertlərin geniş tətbiqi və onlara güzəştli tariflərin tətbiqi;
- təhsilə, elm və texnologiyaya, ətraf mühitin mühafizəsinə böyük investisiyaların qoyulması;

- əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə əmək bazarında islahatların aparılması;

- iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində əmək haqqının səviyyəsinə nəzarətin gücləndirilməsi;

- neft gəlirlərindən suveren fonda ayırmaların azaldılması və s.

Ümumiyyətlə, Norveçin iqtisadi siyasəti onunla xarakterizə olunur ki, onun neft sektoru iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişafını təmin edən lokomotiv rolunu oynayır. Bununla belə, tənzimləmə prinsiplərindən biri də Dövlət Neft Fonduna daxil olan vəsaitin 50%-nin qeyri-resurs sektoruna investisiya üçün istifadə edilməsidir.

Buna görə də təsadüfi deyil ki, Norveç istehsalının qeyri-resurs sektorlarının hazır məhsulları dünya bazarında ən rəqabətqabiliyyətli və yüksək texnologiyalı məhsullar sırasındadır (İnsan İnkişafı Hesabatı 2013).

Fars körfəzi ölkələri inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrlə işgüzar əlaqələri gücləndirməklə yanaşı, daxili inkişafa da böyük diqqət yetirirlər. Hətta 2008-2009-cu illərin qlobal maliyyə böhranı şəraitində, onların suveren fondları daxili investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə ayrılan vəsaitlərin həcmi xeyli artırmışdır; innovasiya, maliyyə, logistika və turizm mərkəzlərinə çevrilmək hədəfləri irəli sürülür, infrastrukturun modernləşdirilməsi ilə bağlı çoxlu işlər görülür.

Beləliklə, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin paytaxtı Əbu-Dabidə yaradılmış suveren fond - 55 milyard dollarlıq aktivləri olan Mubadala Development Company (MDC) investisiya şirkəti (2013) BƏƏ-nin biznesə çevrilməsini öz missiyası elan etdi.

Burada dövlət iqtisadiyyatda yeni müqayisəli üstünlüklər yarada biləcək perspektivli sənaye sahələrini dəstəkləməyi seçərək struktur dəyişikliklərini stimullaşdırmağa çalışırlar.

Bu yanaşma sayəsində region iqtisadiyyatı yaxın gələcəkdə yüksək şaxələndirmə dərəcəsi ilə xarakterizə olunacaq. Seçilmiş sənaye siyasətinin görkəmli nəticələrinin əldə edilməsi daha çox onunla bağlıdır ki, konkret sahələrin

seçilməsi və həvəsləndirmə tədbirləri ilə yanaşı, qarşıya qoyulan vəzifələrin həlli üçün zəruri alətlər və institutlar dəsti müəyyən edilib, sənayenin inkişafı üçün əsas şərtlər müəyyən edilmiş və uzunmüddətli şaxələndirmə prosesi yaradılmışdır. Hökumət bir sıra mexanizmlərin köməyi ilə iqtisadiyyatın yenidən qurulmasına, kənd təsərrüfatı, turizm-rekreasiya, sanatoriya, elektron və İKT kimi elm tutumlu sahələrin yaradılmasını qarşıya məqsəd qoyub.

İşğaldan azad edilmiş iqtisadi inkişaf modelinin mühüm xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, burada çoxşaxəli sənaye strukturunun formalaşması xarici kapitalın fəal iştirakı ilə baş verir.

Nəticədə onlar regionun sənaye siyasətinin həyata keçirilməsi üçün universal mexanizmə çevirir və birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi və konkret sənaye sahələrinin inkişafı üçün seçmə sənaye siyasətində istifadə olunur. Bu, ilk növbədə, vergi güzəştləri rejimində özünü göstərir və transmilli şirkətlər üçün istehsal müəssisələrinin yerləşdiyi yerləri seçərkən əsas arqument olur.

Beləliklə, işğaldan azad edilmiş sənaye siyasətinin təkamülünü izləyərək qeyd etmək olar ki, sərt mexanizmlər (idxal kvotaları, tariflər və əmək haqqının tənzimlənməsi) əvəzinə dolayı təsir və tənzimləmə alətləri, ilk növbədə fiskal vasitələr üstünlük təşkil edir.

Qeyd edək ki, region fiskal paketi özünəməxsus olmasa da, düşünülmüş və dəqiq hədəflənməsinə görə, son nəticədə qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmağa səbəb olur. Bu yanaşma regionun sənaye siyasətinin problemlərinin həllinə töhfə verəcək və müxtəlif sənaye sahələri yaratmaqla sənaye strukturunu şaxələndirməyə imkan verəcək.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Hazırda ölkəmizdə innovativ fəaliyyətin inkişafı üçün şəraiti kifayət qədər əlverişli hesab etmək olar. Həm də dövlət səviyyəsində innovasiya inkişafının əhəmiyyətinin dərk edilməsi ölkədə innovasiya yönümlü iqtisadiyyat növünün formalaşması prosesində müsbət dəyişiklik kimi qiymətləndirilə bilər.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan iqtisadiyyatının böyüməsi və modernləşməsi və daxili problemlərin həlli, bir qayda olaraq, əlverişli xarici şəraitdən asılıdır.

Dövlət elmi-texniki potensialın qorunub saxlanılmasında və artırılmasında maraqlı olmalı və bu məqsədə çatmaq üçün əsas vasitə innovasiya sahəsində fəaliyyət olmalıdır. Dövlət səviyyəsində innovasiya fəaliyyəti ilə bağlı müxtəlif problemlər də həll oluna bilər:

- ilk növbədə sənaye və akademik elmə tələbatı bərpa etmək,
- yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin xaricə daha da getməsinin qarşısını almaq (“beyin axını”),
- alimlərin və ixtiraçıların işə götürülməsi, əqli mülkiyyətin inventarının aparılması, telekommunikasiya şəbəkələrindən istifadə etməklə informasiya massivlərinin məlumatlarının yaradılması və fəal şəkildə yayılmasını təmin etmək.

Eyni zamanda, aktiv innovasiya siyasəti gələcəkdə texnoloji sıçrayış üçün ilkin şərtləri formalaşdıracaq ən perspektivli layihələrin və innovasiyaların seçilməsinə əsaslanmalıdır. Buna əsaslanaraq elm və texnologiya siyasətində prioritetlərin uzunmüddətli proqnozlaşdırılması və qiymətləndirilməsinin rolu xeyli artmışdır. Ölkənin müdafiəsi və təhlükəsizliyi üçün elmi işlərin, fundamental elmin, dövlət əhəmiyyətli layihələrin maliyyələşdirilməsi dövlət hesabına həyata keçirilməlidir.

Müxtəlif sənaye sahələrində olan müəssisələrdə innovasiyaları stimullaşdırmaq, innovasiyalar üçün ən əlverişli mühit yaratmaq üçün dövlət ilk növbədə motivasiya tədbirləri hazırlamalıdır ki, bunlar:

- ölkənin inkişafının innovativ yoluna keçid, gələcək inkişaf yoluna müəssisələrin innovativ fəaliyyətini formalaşdırmalı;

- innovasiya fəaliyyətinin birbaşa və ya dolayısı ilə maliyyə stimullaşdırılmasının prioritetləri, formaları və həcmələri təyin olunmalı (birbaşa investisiyaların, kreditlərin, vergilərin, amortizasiyaların və digər güzəştlərin köməyi ilə);

- onlar innovasiya proseslərində iştirak etməli, hüquqi, inzibati, texnoloji, lisenziyalaşdırma və marketinq məlumatlarının məlumat banklarını yaratmalı və bununla bağlı xidmətlər göstərməlidir.

Beləliklə, belə qənaətə gəlmək lazımdır ki, indiki mərhələdə işğaldan azad edilmiş rayonlarda sosial-iqtisadi inkişafında innovasiyaların rolu xeyli artmışdır. İnnovativ potensialın mövcudluğu və onu səmərəli həyata keçirmək bacarığı dövlətin davamlı iqtisadi artımının təmin edilməsində əsas komponentlərdir, həm yüksək texnologiyalar sahəsində, həm də əsas makroiqtisadi göstəricilər baxımından ölkənin rəqabət qabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Ölkədə bu gün innovasiya potensialının formalaşması üçün bütün ilkin şərtlər var. Bununla belə, ölkənin innovativ iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün innovativ fəaliyyətin kommersionlaşdırılmasını asanlaşdıracaq əlverişli şərait yaratmaq lazımdır. Əks halda, hazırda əsasən dövlət xarakteri daşıyan bütün xərclər tələb olunan iqtisadi göstəricilərə malik olmayacaq.

Dissertasiyanın 1-ci fəslində Sənayenin inkişafında innovasiya amillərinin yeri və rolundan bəhs olunub. İlk öncə innovasiya terminin mahiyyətini aydınlaşdırmaqla

Onun izahatını vermiş oluruq. Həmçinin burda innovasiya modellərinin növləri qeyd olunub və hər bir modelin müsbət və mənfi cəhətləri gözdən keçirilib.

Bəzi modellərlə bağlı misallar çəkilmişdir.

Dissertasiyada həmçinin qeyd olunmuşdur ki, təşkilatın innovasiya strategiyası şirkətin məhsullarının rəqabətqabiliyyətli statusunu artırmalı və yaxud saxlamalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, istər vahid şəkildə milli iqtisadiyyatın, istərsə də ayrı-ayrı müəssisələrin cari inkişaf mərhələsinin mahiyyəti son illərdə yerli və xarici ədəbiyyatda geniş işıqlandırılan “innovativ inkişaf” kimi kateqoriyanı əks etdirir. Eyni zamanda, müəssisənin innovativ inkişafı təkcə əsas

innovativ proses deyil, həm də onun həyata keçirilməsi üçün zəruri olan amillər və şərtlər sisteminin, yəni innovativ potensialın inkişafıdır. Buna görə də qeyd edə bilərik ki, müəssisənin innovativ strategiyası müəssisənin innovativ inkişafı prosesinin məzmununu və əsas istiqamətlərini əks etdirməlidir. Sənaye müəssisələrinin innovasiya fəaliyyətinin təşkili formaları ayrıca olaraq gözdən keçirilib. Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, strateji idarəetmə, rəqabətli və dəyişkən xarici mühitdə onun inkişafını təmin edən missiyanı, təşkilatın ən əhəmiyyətli əsas məqsədlərini və onlara nail olmaq yollarını hazırlamaq və həyata keçirmək üçün fəaliyyətdir. Strateji idarəetmə xarici mühitin dinamikasının proqnozlaşdırılması, problemlərin aşkar olunması və təşkilatın rəqabət avantajının yaradılması və saxlanmasına yönəlmiş mütəxəssis qərarlarının nəzərə alınması əsasında təşkilati strategiyaların seçilməsi və həyata keçirilməsinin davamlı prosesidir.

İşğaldan azad edilmiş rayonlarda sənaye müəssisələrinin innovativ inkişafında beynəlxalq təcrübədən istifadə istiqamətlərinin zəruriliyi məsələsinə bu tədqiqatda geniş yer verilib.

Müasir iqtisadiyyat son dərəcə diversifikasiyaya uğrayıb və insan fəaliyyətinin müxtəlifliyi üçün şərait yaratmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. İqtisadiyyatın necə formalaşdırılmasından, bu təşkilatın hansı prinsiplər əsasında qurulmasından asılı olaraq onun hansı vəzifələri həll etməyə qadir olduğunu, cəmiyyətin, müxtəlif sosial qrupların hansı maraqlarını təmin edə biləcəyini müəyyən etmək olar.

İstənilən müasir iqtisadi sistemin normal fəaliyyətinin təmin edilməsində dövlətin əhəmiyyətli rolu vardır. Dövlət var olduğu bütün dövrlərdə asayişin, qanunçuluğun qorunması, milli müdafiənin təşkili vəzifələri ilə yanaşı, iqtisadi sahədə müəyyən funksiyalar yerinə yetirmişdir.

Yeni texnoloji yanaşmaların tətbiqinə əhəmiyyət verən təhsil inkişaf etdirilməli, innovativ sahibkarlıq dəstəklənməlidir

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Müflisləşmə və iflas haqqında AR qanunu. Bakı, 07.06.2019 il.
2. “Azərbaycanın sənayesi”, Statistik toplusu, Bakı, 2016.
3. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”
4. Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış inkişaf konsepsiyası, Bakı, 29 dekabr 2012-ci il.
5. “Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu, İnnovasiya fəaliyyəti subyektləri, texnoparklar, sənaye parkları, 2018”.
6. Azərbaycan Statistik göstəricilər, Statistik məcmuə, 2016.
7. Əzizova G. (2012), “Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti”, Bakı, İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 144 səh.
8. Hüseynova A.D. (2013), “Azərbaycanda innovasiya potensialının təhlili”, Bakı, Elm, 198 səh.
9. Qasimov F.H. (2010), “Azərbaycanda dövlət innovasiya siyasəti”, Bakı, Elm, 100 səh.
10. Qasimov F.H. “Azərbaycanda innovasiyanın vəziyyəti və onun inkişaf perspektivləri”, AMEA Xəbərləri, Elm və innovasiya seriyası, 2009, №1, səh.4-10.
11. Qurbanova T.H. (2011), Regional siyasətin dövlət tənzimlənməsi və aqrar sahənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri, Azərbaycanın vergi xəbərləri.
12. Musayev A.F. (2014), İnnovasiya iqtisadiyyatı və vergi stimullaşdırılması, Bakı, Elm, 145 səh.
13. Nəcəfov Z.M. (2017), “Milli innovasiya sistemlərinin əsasları”, Bakı, Elm, 179 səh.
14. “Sahibkarlığa və bazar iqtisadiyyatının inkişafına yardım fondu. Azərbaycanda innovasiya siyasətinin effektivliyinin artırılması yolları” . (2017). Bakı, 17 - 18 səh

15. Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dayandırılması haqqında AR qanunu, Bakı, 07.01.2016 il.

16. Səfərov R. (2011), “İnnovasiyanın səmərəliliyinin müəyyən edilməsində istifadə edilən metodikaların təhlili”, Bakı, Azərneşr, 254 səh.

17. Süleymanova Ə. İnsan kapitalının innovasiya tipli məşğulluğun təmin edilməsinə təsiri. Qafqaz Universiteti Jurnalı. (2016). İqtisadiyyat və idarəetmə. Cild 4, nömrə 1, s. 66-72.

18. Tağıyev A.H. (2015), “İnnovasiya sual-cavabda (Broşura)”, Bakı, “Qanun”, 326 səh.

19. Zeynalov Y.Ə. Hüseynov İ.M. (2016), Bank işi. Dərs vəsaiti. Bakı, 330 səh.

İngilis dilində

1. Desrochers P., Frédéric S.C. Based Economic Strategy, Facilitation Policy and the Market Process, 2017

2. Heinich R. (2015), “The proper study of instructional technology”, 241 p.

3. Maxwell Ian E. (2017), “Managing Sustainable Innovation - The Driver for Global Growth, Springer”, New Zealand, 278 p.

4. “National Innovation Systems - Organisation for Economic Cooperation and Development”.

5. The role of the business model in capturing value from innovation: evidence from Xerox Corporation’s technology spin-off companies, H. Chesbroug, R.S. Rosenbloom, ICC Association, 2012.

6. The role of the business model in capturing value from innovation: evidence from Xerox Corporation’s technology spin-off companies, H. Chesbroug, R.S. Rosenbloom, ICC Association, 2014.

Türk dilində

1. Şeremet M. (2019), Endüstri 4.0 ve Sanayi Devrimlerinin Gelişim Sürecinin Değerlendirilmesi, 2 s.

Rus dilinda

1. Аверченков В.И. (2016), Инновационный менеджмент, 7 стр.
2. Агарков С.А., Кузнецова Е.С., Грязнова М.О. “Инновационный Менеджмент и Государственная Инновационная Политика”, 2011, стр.72-75.
3. Белл Д. (2015), Социальные рамки информационного общества. Новая постиндустриальная волна на Западе: антология под ред. В.Л. Иноземцева. М., Академия, 198 стр.
4. Вольчик В.В. (2017), Лекции по институциональной экономике, 365 стр.
5. Государственная Программа Азербайджанской Республики, «О национальной стратегии в развитии науки на 2009-2015 годы»
6. Закупень В., Злобин Б. “Эффективность реструктуризации отрасли”, Экономист, 2009, № 4, стр.10-14.
7. Иващенко Н.П. (2016), Экономика инноваций, 274 стр.
8. Инновационная деятельность промышленных компаний, измерение и оценка эффективности А. В. Трачук, 1,2, Н. В. Линдер¹, 2019
9. Коновалова М.Е. Научно-технический прогресс как структурообразующий фактор воспроизводственного процесса [Текст]. М. Е. Коновалова. Проблемы современной экономики, 2008, № 3 (27), стр.144-149.
10. Кузьменко В.П. (2017), Инновационная теория циклического экономического развития Йозефа Шумпетера, 412 стр.
11. Маслова И.Ю. (2015), Роль Инноваций В Развитии Промышленного Предприятия, 287 стр.
12. Матвеева Н.А. “Диверсификация высокотехнологичных предприятий на основе теории нечетких множеств”. Современные научные исследования и инновации: научно-практический журнал, 2012, № 1, стр.178-180.
13. Прогнозирование будущего: Новая парадигма [Текст], под ред. Г. Г. Фетисова, В.М. Бондаренко. М., Экономика, 2008, 283 стр.
14. Третьяк Л.А. (2016), Инновационная Деятельность На Предприятии.

15. Эскиндаров М.А. (2016), Инновационные технологии операционного менеджмента, 5 стр.

16. Юзбашева Г.З. (2014), Реструктуризация промышленности Азербайджана, Баку, ЭЛМ, 346 стр.

İnternet resursları

1. <https://www.economy.gov.az/article/s%C9%99naye-park%C4%B1/21403>

2. <https://report.az/infrastruktur/iscaldan-azad-olunan-erazilerde-hansi-senaye-mehelleleri-yaradila-biler/>.

3. <https://mabelsotis.ru/formy-organizacii-innovacionnoi-deyatelnosti-innovacionnaya-deyatelnost-ee-vidy-formy-i-vidy-innov/>

4. <http://interfax.az/view/846570/az>

5. <https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/araz-vadisi-iqtisadi-zonasi-senaye-parkinin-yaradilmasi-haqqinda-1633380947>

6. http://physics.gov.az/future_ru.pdf

7. <https://ia-centr.ru/experts/iats-mgu/tekhnoparki-neneftyanaya-strategiya-azerbaydzhana/>

8. <https://news.day.az/economy/1160449.html>

9. <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/86127/>

10. https://unece.org/fileadmin/DAM/SPECA/documents/kdb/2019/Moscow_event/7._Recent_developments_RUS.pdf

11. <http://sapsan-logistics.ru/chto-takoe-proizvodstvennyy-klaster>

12. https://azertag.az/xeber/Azerbaycan_Respublikasinda_senayenin_inkisafina_dair_2015_2020_ci_iller_uchun_DOVLAT_PROQRAMI-821350

13. <https://az.trend.az/business/economy/2475992.html>

14. <https://unec.edu.az/inkisafin-azerbaycan-modeli/>

15. <https://ereforms.gov.az/az/ekspert-yazilari/xidmetler-ixracinin-inkisafinda-perspektivler-movcuddur-13>

16. <https://apa.az/az/xeber/iqtisadi/iscaldan-azad-olunmus-erazilerde-berpaquruculuq-isleri-suretle-davam-etdirilir-icmal-653863>

17. https://azertag.az/xeber/Azərbaycan_sənayenin_suretli_inkisafi_uchun_guclu_potensiala_ve_zengin_enelere_malikdir-50760
18. <https://report.az/infrastruktur/isgaldan-azad-olunan-erazilerde-hansi-senaye-mehelleleri-yaradila-biler/>
19. <https://vergiler.az/news/economy/11153.html>
20. <https://web.archive.org/web/20200828025627/http://www.businessdictionary.com/definition/innovation.html>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Ölkə iqtisadiyyatında sənayenin payı, faizlə.....	26
Cədvəl 2: Makro-iqtisadi göstəricilər.....	27